

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace (21-UCJTK)

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Kateřina Synková

Analýza hlavních rysů pražské mluvené češtiny
Analysis of the main features of the spoken Prague Czech

Praha 2015

Vedoucí bakalářské práce
Mgr. Jan Chromý, PhD.

Poděkování:

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu bakalářské práce Mgr. Janu Chromému, PhD. za jeho cenné rady a všechny čas, který mi věnoval při řešení dané problematiky a psaní práce. V neposlední řadě také děkuji všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace a svůj čas.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, řádně jsem citovala všechny použité prameny a literaturu. Tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. 8. 2015

Abstrakt

Cílem této práce je předložení analýzy hlavních rysů pražské mluvené češtiny. Jako východisko posloužila prozatím publikovaná literatura o běžné mluvě a mluvě v Praze. Na základě této literatury byly založeny hypotézy, které jsme ověřili pomocí nahrávek pražských rodilých mluvčích. Získaná data se zpracovávala pomocí metod kvantitativní sociolingvistiky. Zkoumalo se užití variant *bych*, *bychom* vs. *bysem*, *bysme*, třetí osoby množného čísla vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá*, diftongizace *-ý* v *-ej*, instrumentální zakončení množného čísla substantiv a adjektiv *-ami*, *-ama*, *-y*, *-emi/-ema*, *-ími/-íma*, *-mi/-ma*, užití zakončení *-m* vs. *-me* u slovesných tvarů první osoby množného čísla oznamovacího způsobu a úžení *é* v *í*. Výsledky ukazují, že převažují nespisovné varianty s občasným vlivem pohlaví a věku.

Klíčová slova: běžná mluva v Praze, variační sociolingvistika, variace, proměnná

Abstract

The thesis analyses the main features of Spoken Prague Czech. A recently published literature dealing with Spoken Czech and Spoken Prague Czech was used as for the starting point and as the basis for the study. The hypothesis is based on the aforementioned literature, which was confirmed by voice recordings of Prague native speakers. The acquired data was compiled by the quantitative sociolinguistic methods. The usage of the following terms was examined *bych*, *bychom* vs. *bysem*, *bysme*, third person plural of the paradigm *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá* diphthongisation -ý into -ej, instrumental endings of substantive and adjective noun such as -ami, -ama, -y, -emi/-ema, -ími/-lma, -mi/-ma, the usage of endings -m vs. -me within the verb forms of the first person plural indicative and shortening é into í. The outcomes of research show that non-standard varieties generally predominate with an occasional influence of sex and age.

Key words: Spoken Prague Czech, Variationist sociolinguistic, variety, variable

ÚVOD.....	8
1. Současná jazyková situace v České republice	8
1.1. Spisovná čeština.....	9
1.2. Přepínání kódů	9
2. Běžná mluva	10
2.1. Soukromá komunikační situace	10
3. Jazyková situace na území Prahy.....	11
3.1. Hláskosloví	11
3.2. Tvarosloví	12
3.2.1. Substantiva.....	13
3.2.2. Adjektiva.....	13
3.2.3. Pronomina.....	14
3.2.4. Verba.....	14
3.3. Syntax	15
3.4. Lexikum	16
4. Sociolingvistika	17
4.1. Variační sociolingvistika	17
4.2. Jazyková proměnná.....	17
4.2.1. Druhy proměnných	18
5. Metoda sběru dat v sociolingvistice.....	19
5.1. Sociolingvistický rozhovor	19
5.2. Metodologie kvantitativního výzkumu	20
6. Výzkumy městské mluvy.....	22
6.1. Předchozí výzkumy.....	22
7. Vlastní výzkum	27
7.1. Účastníci	27
7.2. Metoda	28
7.3. Vybrané jazykové jevy	28
7.4. Výsledky	29
7.4.1. <i>Bychom, bych vs. bysme, bysem</i>	29
7.4.2. <i>Prosí, trpí, sází, dělá</i>	30
7.4.3. Diftongizace <i>y</i> v <i>ej</i>	32
7.4.4. Úženi <i>é</i> v <i>í</i>	34
7.4.5. Zakončení <i>-m</i> vs. <i>-me</i>	37
7.4.6. Instrumentální zakončení substantiv a adjektiv	38

7.5.	Diskuze	39
7.5.1.	Proměnná a gender.....	40
7.5.2.	Proměnná a věk.....	40
7.5.3.	Proměnná a sociální status.....	41
Závěr		42
LITERATURA		45

ÚVOD

Cílem této bakalářské práce je popis a sociolingvistická analýza vybraných rysů současné běžně mluvené češtiny v Praze. V první části předložíme popis vybraných jevů mluvené češtiny užívané na území hlavního města Prahy, který bude vycházet z dosavadní publikované literatury o běžně mluveném jazyce. Krátce se pokusíme vymezit používaný pojem běžná mluva a situace, v nichž je užívána. Stručně představíme variační sociolingvistiku a metody výzkumu.

Druhá část práce bude zaměřena na vlastní analýzu vybraných dat, získaných pomocí pětaticeti nahrávek rodilých pražských mluvčích. Dané jevy se pokusíme zpracovat prostřednictvím nástrojů deskriptivní statistiky. Naše data usouvztažíme s předchozími, podobně zaměřenými, výzkumy, které v práci také rozebereme. Výsledky mohou ukázat, zda jsou v literatuře zmiňované jevy stále udržovány či naopak na ústupu.

1. Současná jazyková situace v České republice

Jazyková situace je společenský stav, ve kterém se jazyk nalézá na určitém území v určitém časovém úseku. Vliv na tuto situaci mají společenské, politické a kulturní podmínky. Tento stav není neměnný, nýbrž se neustále proměňuje (Daneš, 1997, s. 12). V rámci češtiny se objevují dynamické jevy, které Daneš zahrnuje pod termín substandardizace, což je vztah standardního neboli spisovného jazyka a variet, které stojí mezi ním a dialekty. Pojem substandardní Daneš vysvětluje dvěma možnostmi. V užším smyslu se jedná o „pokleslý“ či „nižší“ standard, zatímco ve smyslu širším se jedná o „vše mimo standard“ (Tamtéž, s. 13–14). V českém prostředí je však stále v pracích lingvistů preferován pojem spisovný jazyk oproti jazyku standardnímu.

Současná situace se stratifikuje na strukturní útvary, které jsou charakterizovány specifickým lexikem, aniž by měly vlastní strukturu v jiných jazykových rovinách a navzájem se prostupují (Chloupek, Krčmová, 2002, s. 193). Mezi útvary českého jazyka, které jsou užívány na území České republiky, patří spisovný jazyk, dále nářečí, což jsou územně ohraničené variety, a interdialekty, které spojují skupiny navzájem se prostupujících nářečí (Hronek, Sgall, 1992, s. 11).

Vedle strukturních útvarů existují i útvary nestrukturní jako slang, argot a profesní mluva. Útvary se opírají o spisovný kodifikovaný jazyk, který má dle Chloupka a Krčmové postavení prestižního jazykového útvaru. Spisovná čeština je tedy užívána v záležitostech národní kultury duchovní i hmotné, při sledování vyšších komunikačních cílů, jichž je signálem (Chloupek, Krčmová, 2002, s. 193).

1.1. Spisovná čeština

Spisovná čeština je „systém jazykových prostředků, které jsou celonárodně užívány především v psané formě a ve veřejných a oficiálních mluvených projevech.“ (Nebeská, 2002, s. 90) Tento útvar bývá v odborné literatuře popisován jako prestižnější¹ než všechny další variety češtiny. Spisovná čeština je kodifikována ve slovnících a gramatikách, vyučována ve školách a má bohatou literární tradici.

Rodilých mluvčích, kteří by využívali spisovnou češtinu jako jazyk běžně mluvených projevů, je malé množství. V běžném hovoru ji velká část mluvčích nahrazuje jinými útvary českého jazyka (obecná čeština, nářečí). Existence konkurenčních variet, z nichž si mluvčí ve svém projevu vybírají, způsobuje přepínání kódů (Hronek, Sgall, 1992, s. 19). Právě porovnáváním konkrétních užívaných variant se spisovným kodifikovaným jazykem získáme odlišnosti v jazyce, který je užíván jeho mluvčími.

1.2. Přepínání kódů

Základním kódem v běžném hovoru, převážně v oblasti Čech a zejména Prahy, je mluvený nespisovný jazyk, který je v některých publikacích označován pojmem obecná čeština (Daneš, 1997; Hronek, Sgall, 1992). Současná situace v Čechách může připomínat diglosii a jednotliví mluvčí mohou připomínat mluvčí bilingvní. O skutečný bilingvismus se v těchto případech nejedná, protože přepínání probíhá mezi dvěma varietami jednoho jazyka, nikoli mezi dvěma jazyky (Hammer, 1993, s. 64). Není to ani klasický příklad diglosie, jelikož variety nejsou striktně užívány v konkrétně vymezených funkcích. Tendence k užívání jednotlivých variet v určitých situacích se sice objevuje, ale není to vymezeno tak striktně jako v případě diglosie.

Podle Sgalla a Hronka (Hronek, Sgall, 1992, s. 19), spontánní mluvu mluvčí využívá v každodenním běžném hovoru, v momentech, které na mluvčím nevyžadují spisovné vyjadřování. Spisovný jazyk mluvčí užívá v situacích, kdy se to po něm vyžaduje či to sám považuje za vhodné, což se u konkrétních jedinců odlišuje vzhledem k dalším okolnostem, jako je například vzdělání či zaměstnání (Tamtéž, s. 19). Mluvčí často ani samotné střídání kódů nevnímají. Vliv na střídání mohou mít individuální nebo společenské zvyklosti v dané oblasti. Střídání těchto dvou kódů probíhá nejen mezi větami, ale i uprostřed jedné věty. *To je celkem jednoduchý, ale jako znalost těch jednotlivých předmětů je...*, s nespisovným *jednoduchý*, ale spisovným *jednotlivých* (Tamtéž, s. 109). Střídání kódů může nastávat také v případech emotivně zabarvených promluv, kdy mluvčí chce část své promluvy zdůraznit.

¹ Autoři se mnohdy neshodují na tom, co je samotnou prestiží myšleno.

2. Běžná mluva

Tématem naší práce je zkoumání mluvené češtiny v Praze. Při těchto druhých zkoumání se objevuje problém, co je vlastně „*běžná mluva*“? Labov chápe běžnou mluvu – „*jako varietu, kterou si mluvčí osvojují v preadolescentním věku*“ (Labov, 1984, s. 29), nebo jako „*varietu, kterou mluvčí užívají, monitorují-li svůj řečový styl jen zcela minimálně*.“ (Labov, 1972, s. 208) Hronek vnímá *běžnou mluvu* jako úzus každodenního hovoru, který není omezen nářečím a není chápán jako strukturní útvar (Hronek, 1992, s. 120). Chloupek termín *běžně mluvený jazyk* používá pro označení funkční dorozumívací formy, která může mít různé strukturní náplně, např. teritoriální dialekt, interdialekt (Chloupek, 1971, s. 10). Krčmová pod termín *běžně mluvený jazyk* zahrnuje soubor výrazových prostředků, jež užívají příslušníci určitého národa ve spontánních neveřejných promluvách. Vzniká průnikem výrazových prostředků všech útvarů a poloútvárů národního jazyka s nimiž se uživatelé setkávají během života a jež si alespoň zčásti aktivně osvojují přizpůsobováním vlastního vyjadřování mluvě nejrozličnějších komunikačních partnerů, ale také vědomou i nevědomou nápodobou vyjadřování veřejného, jako jsou masové sdělovací prostředky nebo jazyk krásné i odborné literatury (Krčmová, 1988, s. 127). Daneš termín *běžně mluvený jazyk* vnímá situačně. Podle Daneše se jedná o množinu promluv v neformálních komunikačních situacích, v nichž se nepředpokládá závazné užívání spisovného jazyka a kde jazyková forma není středem pozornosti (Daneš, 1995, s. 8).

Z nastíněného popisu je patrná terminologická a zčásti i významová nejednotnost. V této práci pojem *běžná mluva* užíváme pro neformální, neveřejný a uvolněný jazykový projev, při kterém se mluvčí co nejméně kontroluje.

2.1. Soukromá komunikační situace

S tímto typem komunikační situace se mluvčí setkávají každý den. Komunikace probíhá v neveřejných podmínkách, díky kterým je mluvčí uvolněný. Probíhá v atmosféře, jež není narušována příkazy, zákazy, direktivami, nároky „vnějšího“ světa. Tento typ komunikace se spojuje s přívlastkem spontánní. Komunikace bývá nepřipravená a improvizovaná s velmi silným vlivem momentální komunikační situace. Základní podobou je dialog, při němž se střídají jednotliví mluvčí, kteří většinou preferují nespisovné prostředky, ale zároveň spisovné a nespisovné prostředky v komunikaci střídají. Rozhovory jsou neoficiální, ve smyslu odproštění od vlivu úředních stanovisek (Müllerová, 2011, s. 67).

3. Jazyková situace na území Prahy

Praha leží uprostřed středočeské nářeční oblasti, která je neutrální ve vztahu k oblastem sousedním. Běžná mluva v oblasti Prahy nevykazuje žádné zvláštní znaky, kterými by byla významně charakterizována oproti zbylé části středních Čech. Pro oblast Prahy jsou typické znaky, které se vyskytují v mluvě celých Čech (Jančák, 1997, s. 200).

Zde předložený popis nepodává komplexní přehled všech jevů, které se na území Prahy vykytují, jelikož naším cílem není dialektologický popis situace, ale jsou zde zahrnuty pouze nejvýraznější jazykové jevy dané oblasti. Podrobněji budou rozebrány zejména ty jevy, které byly podrobeny vlastnímu výzkumu.

3.1. Hláskosloví

Spisovný i běžně mluvený jazyk má shodný počet fonémů. Rozdíly, které se vyskytují, jsou zejména distribučního charakteru.

Zde uvádíme podrobnější popis tří frekventovaných jevů, které se vyskytují v běžné mluvě a budeme se jimi dále zabývat.

- 1) **Úženi é > ý/í:** *déle > dýl, lépe > líp, mléko > mlíko*. Zúžené *í* se nachází na pozicích slov, kde spisovná čeština má *é*. Nejdůležitější oblastí, kde se tento jev vyskytuje, je oblast adjektiv: *staré (boty) > starý, starého > starýho, starému > starýmu* (Hronek, Sgall, 1992, s. 31). Úženi se objevuje také v případě sufixů deminutiv: *-énko > -ínko/-ýnko*, a uvnitř slovních kmenů po *l*: *polévka > polívka*. Tato deminutiva tvoří ve spisovné češtině skupinu dublet: *okénko/okýnko, znaménko/znamínko, prkénko/prkýnko*, přičemž i ve spisovném jazyce v současné době převažují varianty bez *e* (Townsend, 1990, s. 28). V jazyce existuje řada slov, která úženi nereflektují: *lékař, lék*. Z historického hlediska změna úženi *é* v *í* proběhla důsledně v celých Čechách během 15. a 16. století, ale do spisovného jazyka pronikala pomalu a pouze v omezené míře. Ve spisovné češtině se zúžené *í* ustálilo v základu slov po měkkém konsonantu: *řeci > říci* (Dittmann, Fidlerová, Kučera, 2013, s. 37).
- 2) **Diftongizace í/ý > ej:** *být > bejt, cítit > cejtít, výš > vejš*. Frekventovaně se užívá v případě skloňování tvrdých adjektiv: *starý > starej, starých > starejch, starým > starejm, starými > starejma*. Townsend (Townsend, 1990, s. 32) si všímá i slov, kde k této variaci nedochází: *dýka, hýždě, mýtina, pyřit se, týž*. Hronek a Sgall (Hronek, Sgall, 1992, s. 32) rozlišují výskyt diftongu *ej* na třech pozicích. *Ej* se nachází na konci slova (*mladej, vrátnej*). Jev se může nacházet v pozici neabsolutního konce slova (*malejch, malejm, malejma*). *Ej* se vyskytuje také v kořenech slov (*týden*). Podle

Sgalla a Hronka je užití diftongu *ej* spojeno s frekvencí užívání slov (Hronek, Sgall, 1992, s. 32). Některá slova nejsou v současném jazyce příliš frekventovaná, takže se více užívají varianty s *y* (*výbor*, *obyvat*). Jiná slova mají v běžném hovoru frekventovanější varianty s *ej* (*rejže*, *mejdllo*, *cejtit*, *vejskat*). Některá slova (povětšinou přejatá z němčiny) ani nemívají protějšek s *y* (*špejle*, *vejpůl*). Diftongizace se může objevovat i v předponách slov (*výlet*), ovšem ze synchronního hlediska může být odlišení předpon a kořenů slov často problematické (*týden*, *výborný*). Diftongizace probíhala od konce 14. století až do století 16. a byla důsledně provedena v Čechách, dále na západní a střední Moravě. Ve spisovném jazyce se tato změna neujala, dodnes zůstává pouze pár slov např. *hejkal* (Dittmann, Fidlerová, Kučera, 2013, s. 36).

Problematickou diftongizace se zabývá ve svých studiích také Bermel (Bermel, 2001, s. 22), který se opírá o studie Kravčišínové, Bednářové a Kučery (Kravčišínová, Bednářová, 1968, Kučera, 1955). Shoduje se s autory, že v užití nespisovných prvků existuje stupňovitost. K diftongizaci v pozici koncovek dochází dle Bermela mnohem častěji než v pozici kmenové. Za důvod udává nejasné odlišení jednotlivých kmenů. Některý mluvčí užije *bejt* místo *být*, ale váhá v případě *mlejn*, *mlýn* a naopak (Bermel, 2001, s. 24).

- 3) **Protetické v-:** *okno* > *vokno*, *on* > *von*, *opice* > *vopice*, *obklad* > *vobklad*. Protetické v- se neuvádí kategoriálně na všech pozicích, kde by jeho užití bylo možné. Hronek a Sgall (Hronek, Sgall, 1992, s. 33) vnímají užití protetického v- na úrovni jednotlivých slov. U některých slov je dle nich tendence v- užívat, zatímco jinde nikoli. Podle Townsenda (Townsend, 1990, s. 36–39) se protetické v- užívá méně u přejímek oproti slovům domácího původu, zároveň uvádí slova, u kterých se dle jeho názoru tento jev nevyskytuje: *oliva*, *opera*, *ordinovat*. Tento jev je oproti jiným mluveným jevům (*y* > *ej*, *é* > *i*) více stylově příznakový (Chromý, 2015, s. 22).

Ve starší literatuře (Townsend, 1990, s. 35; Hronek, Sgall, 1992, s. 33–34) bývá zmiňována také **diftongizace ú > ou**: na počátku slov *úroda* > *ouroda*, *úvoz* > *ouvoz*, *úhoř* > *ouhoř*, *úřad* > *ouřad*. Na počátku 20. století byl tento jev ještě velmi rozšířený, ale rychle začal ustupovat a v současné době se prakticky nepoužívá. *Ú* > *ou* se vyskytuje jen u velmi malého množství lexikalizovaných prostředků typu *ouško*.

3.2. Tvarosloví

Rozdíly mezi spisovnou a mluvenou češtinou jsou velmi zřetelné právě v oblasti tvarosloví. Na morfologické rovině se rozdíly objevují v nominálních koncovkách

instrumentálu plurálu ve všech rodech. Výsledkem zjednodušování jazykového systému je zastření rodu v nominativu plurálu u adjektivního skloňování (Hammer, 1993, s. 65).

3.2.1. Substantiva

U maskulin v lokálu plurálu, která jsou zakončena koncovkami *-k*, *-g*, *-h*, *-ch* se projevuje tendence k unifikaci tvarů *-ích* > *-ách*, *o vlacích* > *vo vlakách*, *o tancích* > *vo tankách*, *o stanoviscích* > *vo stanoviskách*. Vokativ je nahrazován nominativem v případech, kdy jim předchází oslovení *pane*, *pane doktor*, *pane Sýkora*. U životných maskulin vzoru *pán* v nominativu a vokativu plurálu se objevuje koncovka *-i* místo *-é*, *lidé* > *lidi*, *-ané* > *-ani*, *Američani*, *Angličani*, *Pražani* (Townsend, 1990, s. 49–50).

U feminin se v mnoha případech používá vzor *píseň* místo tvarů vzoru *kost* (*nemoce*, *nemoci*).

V instrumentálu plurálu všech rodů se vyskytuje zakončení *-ama*, *-ema*, *-ma*, *-íma* (*rukama*, *nožema*, *batolatama*, *radníma*). Toto instrumentálové zakončení řídí i tvary adjektiv, zájmen a číslovek (*s dvěma/dvouma klukama*, *s oběma/obouma holkama*). Čmejrková upozorňuje na skutečnost, že mluvčí si nemusí být vědom rozdílu mezi dvěma skupinami substantiv, kterých se toto zakončení týká. V první skupině (*žena*, *růže*, *stavení*) jsou substantiva zakončena v instrumentálu plurálu na *-ami*, *-emi*, *-ími*. Při běžném hovoru jsou tato zakončení nahrazena unifikovaným tvarem *-ama*, *-ema*, *-íma*. Druhá skupina substantiv (*muž*, *soudce*, *stroj*, *moře*, *hrad*, *předseda*, *město*) má v instrumentálním zakončení plurálu *-i*, *-y*. Pokud je v těchto případech užita nespisovná koncovka *-ama/-ema*, substantivum se prodlužuje o jednu slabiku (Čmejrková, 2011, s. 192).

Kravčíšínová a Bednářová (Kravčíšínová, Bednářová, 1968) se také zaměřily na instrumentální zakončení substantiv a jejich poznatky se shodují s Čmejrkovou. U koncovky *-ama* instrumentálu plurálu odlišují taktéž dva typy: *ženama* a *pánama/domama*. Výsledné rozdíly vysvětlují tím, že mluvčím nevadí situace, kdy mají užít *-ma* místo *-mi*, ale jisté zábrany se mohou objevit v případě, kdy při užití *-ma*, *-ama*, *-ema* je spisovný tvar o slabiku kratší (Tamtéž, s. 312–313).

U těchto zakončení se mohou objevit spojení nespisovného tvaru s tvarem spisovným: *starejma stolama* vs. *starými stoly*, *starýma stoly*, *starejma stoly*, ale případy jako *starými stolama* se neužívají (Hronek, Sgall, 1992, s. 38–39).

3.2.2. Adjektiva

Deklinační systém adjektiv je značně jednodušší oproti češtině spisovné. Složené

skloňování nese rys, který je jedním z hlavních diferenčních rysů, $-y > -ej$, $-é > -y/i$. Měkká adjektiva se ve většině případů shodují se spisovnou češtinou. Skloňování vzoru *jarní* se od spisovné češtiny liší pouze tvary typu *jarníma* (Hronek, Sgall, 1992, s. 42).

Adjektiva přivlastňovací skloňujeme podle vzoru *dobrej* (*bratrovýho*, *bratrovýma*), pouze v nominativu a akuzativu obou čísel je tvar *bratrův* shodný se spisovnou češtinou. Tvrdý vzor *dobrý* (*dobrej*) vykazuje velké množství rozdílů, protože právě zde se projevují rozdíly $y > ej$ a $é > í$.

	jedn. č.		množ. č.
	muž. r.	stř. r.	
Pád:			
1.	dobrej	dobrý	dobrý
2.	dobrého		dobřejch
3.	dobrému		dobřejm
4.	= 1. n. 2.	= 1.	= 1.
5.	= 1.	= 1.	
6.	dobrým/ dobrym		dobřejch
7.	dobrým		dobřejma

Tabulka 1: Grafické znázornění tvarů adjektiva *dobrej* pro mužský a střední rod a všechny pády (Hronek, Sgall, 1992, s. 43).

3.2.3. Pronomina

V první osobě zájmena *já* se místo tvaru *mne* preferuje tvar *mě* (Townsend, 1990, s. 65). Čmejrková upozorňuje na skutečnost, že v mluveném projevu se mnohem častěji užívá osobní zájmeno *já* než v jazyce psaném (Čmejrková, 2011, s. 198). Druhá osoba, stejně jako spisovná čeština, rozlišuje krátké a dlouhé tvary: *tě* – *tebe*, *ti* – *tobě* (Hronek, Sgall, 1992, s. 49). Ve třetí osobě se vyskytuje největší množství rozdílů. Plurál zájmena s tvarem *on-* nerozlišuje rody v nominativu (*oni*, *ony*) a užívá se zde tvar *v/oni*, velmi často s protetickým *v-*. U třetích osob obou čísel se užívá protetické *v-*: *von*, *vona*, *vono*, *voni*. Osobní zájmena instrumentálu plurálu mají koncovku *-ma*: *náma*, *váma*, *nima* (Tamtéž, s. 46–47).

3.2.4. Verba

Čeština ztratila nejvíce tvarů sloves již ve starší době a mluvený jazyk v tomto vývoji pokračoval. Téměř se zde nevyskytují přechodníky a omezené jsou i tvary pasiva (Hronek, Sgall, 1992, s. 54).

Hronek a Sgall uvádí, že v mluveném projevu se užívá podmiňovací tvar slovesa *být*,

který má v 1. os. pl. tvar *bysme* (můžeme ho vidat i ve spojení se spojkami: *kdybysme*, *abysme*). Tvar singuláru *bysem* je podle nich v mluveném projevu omezenější než spisovná varianta *bych* (Hronek, Sgall, 1992, s. 55).

Čmejrková ve svém článku zaměřeném na problematiku užití spisovných a nespisovných variant *bychom* a *bysme* spojuje rozdílné užití s mluveností a psaností textů (Čmejrková, 2005, s. 18–19). Užití jednotlivých variant dokládá na korpusových příkladech, které byly vybírány v korpusu PMK, BMK, SYN2000 a korpusu DIALOG. Autorka dochází k závěru, že mluvčí obecně směřují k častějšímu užití nespisovné varianty *bysme*, ale zároveň preferují spisovnou variantu *bych*.

Pokud slovesa první třídy končí souhláskou, neobjevuje se v běžné mluvě tvarotvorný sufix *-l* pro sg. maskulin, např. *nes*, *pek*, *moh*, *sed si* (Hronek, Sgall, 1992, s. 58).

Autoři (Tamtéž, s. 58) uvádí, že čtvrtá třída produkuje tvary jako *prosejí*, *trpějí* stejně jako *sázejí*. Tyto tvary ale nejsou v současné běžné mluvě frekventované, převládají zde zkrácené tvary *prosej*, *trpěj*, *sázej*. Krácení těchto slovesných tvarů je běžné ve spontánní řeči, zatímco pokud mluvčí kontroluje své tvarosloví, je schopen ve většině případů potlačit při přechodu do veřejného prostoru návyk z běžné komunikace a užívat varianty spisovné (Čmejrková, 2011, s. 201).

V páté slovesné třídě dochází také ke zkracování spisovného tvaru třetí osoby plurálu *dělají* na *dělaj*. Jančák (Jančák, 1997, s. 205) uvádí jako rys pražské mluvy i koncovky *-ejí*, *-aji*, ale již v době publikování svého příspěvku shledává tyto jevy jako velmi výjimečné.

V běžně mluveném projevu se setkáváme s redukovanými tvary sloves, jež jsou zakončená v první osobě plurálu koncovkou *-me* (*jedem x jedeme*, *chcem x chceme*). Čmejrková v tomto využití slovesných tvarů neshledává zřetelné rozdíly (Čmejrková, 2011, s. 200).

3.3. Syntax

Syntaktické rozdíly jsou typické pro odlišování projevů psaných od mluvených a jedná se spíše o záležitost stylistickou (Hronek, Sgall, 1992, s. 60).

Výsledná podoba mluveného projevu je ovlivňována komunikační situací, ve které vzniká a je spjata s pragmatickými faktory. Projev se ve výsledku může více či méně podobat normám uplatňovaným v psaném textu (Müllerová, 2011, s. 153).

Mluvený jazyk se od psaných projevů odlišuje základní jednotkou projevu. V projevech mluvených to není věta, resp. větný celek – tj. jednotka založená na realizaci ustáleného a uceleného strukturního schématu (vzorce), s jasným zřetelným začátkem a koncem, nýbrž

replika (Tamtéž, s. 129).

Tematická struktura dialogů většinou není dána předem a převažuje poměrná tematická volnost, při které se jednotlivá témata objevují, zanikají a vracejí v závislosti na individuálních asociacích a momentálních okolnostech komunikace (Tamtéž, s. 133). Dialog může v některých případech přecházet až téměř v monolog jednotlivého mluvčího, jenž bývá ze strany druhého účastníka komunikace narušován komunikačními signály typu *aha, jo, hmm, no, já vím, jo a jo, ano atd.* (Tamtéž, s. 134).

Plynulost mluvených projevů bývá často narušována. K dodržování dochází za cenu častých změn a odchylek v syntaktické výstavbě projevu (Kravčišinová, Bednářová, 1968, s. 314).

Machová předkládá následující výčet nejčastějších odlišností mluvených projevů od spisovných projevů psaných: kontaminace, elipsy kontextové a situační, parenteze, vycpávková slova, různé typy korekce vyřčeného, opakování, kompletace, osamostatňování větného členu, dodatečné připojování, anakolut, aposiopese, adordinace všeho druhu, nadbytečné užívání konektorů, hojné kontaktní výrazy, četné nepravé věty vztažné, neobvyklé slovosledné pozice, užití významově nevyhraněných spojovacích prostředků (Machová, 2008, s. 314–315).

3.4. Lexikum

Velkou část lexikálních jednotek oba systémy sdílejí, přesto i na této rovině lze nalézt jisté rozdíly. Problém vyvstává, pokud chceme určit jasné hranice mezi tím, co je a není spisovný výraz. Jasné hranice v tomto případě pravděpodobně vytyčit nelze.

Townsend (Townsend, 1990, s. 111) zde hovoří o škále, kdy na jedné straně stojí výrazy typické pro běžnou mluvu, na straně druhé výrazy spisovné, knižní. V závěru knihy autor předkládá seznam slov, která považuje za výrazy pražské mluvené češtiny: *auťák, binec, citlivka, drasták, eště, fešák, gyps, hulákat, chlastat, nanic, pašák, sympaták, šutr, zmátořit*. Většina ze zmíněných slov by měla být v idiolektu každého z dané oblasti, ale neznamená to, že by mluvčí nevyužívali výrazy z oblasti češtiny spisovné.

Celková stylistická rovina je v běžně mluvených projevech emocionálnější, takže některá slova typická pro běžnou mluvu působí v dané komunikační situaci neutrálně (Kravčišinová, Bednářová, 1968, s. 316–317).

4. Sociolingvistika

Sociolingvistika se jako jazykovědná disciplína formuje v 60. letech 20. století. Chápání pojmu a obsahu sociolingvistiky se v průběhu jejího vývoje proměňovalo. Obecně ale ve středu zájmu sociolingvistiky stojí vztah jazyka a společnosti, vzájemné ovlivňování těchto dvou proměnných a studium řečového chování v komunikačních situacích.

4.1. Variační sociolingvistika

Tento druh sociolingvistiky navázal na tradiční dialektologické výzkumy. Variační výzkumy berou v úvahu možnost, že konkrétní mluvčí může (a často tak činí) využívat více než jednu variantu (zatímco dialektologii primárně zajímají jen ty jazykové prostředky, které jsou pozůstatky odlišného jazykového vývoje). Oba dva směry vychází ze zkoumání empirických dat. Výzkumná data se získávají nejčastěji formou dotazníků, rozhovorů nebo přímého pozorování. Tyto přístupy se liší v několika základních bodech (Chromý, 2014, s. 31).

Variační sociolingvistika:

- a) přistupuje k jazykové variaci kvantitativně;
- b) zajímá se o to, jak se jazyk jedince situačně proměňuje, jak jedinec užívá více variant téhož prostředku (tzv. intrapersonální či stylová variace);
- c) reflektuje, jak je užívání jednotlivých variant podmíněno sociálními faktory jako věk, pohlaví, vzdělání apod. (tzv. intrapersonální či sociální variace);
- d) předpokládá, že variace je systematická, tj. nejde o nahodilé kolísání.

4.2. Jazyková proměnná

V sociolingvistických výzkumech, zejména v případě variační sociolingvistiky, je operováno s daty označovanými jako jazykové proměnné. Proměnné jsou jednotky, které v řeči mohou mít podobu rozdílných variant (hodnot). Tagliamonte (Tagliamonte, 2011, s. 4) uvádí konkrétní rozdíl mezi synonymy a jazykovými proměnnými. Synonyma jsou dva odlišné lexémy se stejným významem. V důsledku vzato by měly být zaměnitelné v jakémkoli kontextu, což se ovšem příliš často nestává, protože pro úspornost jazykového systému by tato úplná synonymie nebyla výhodná. Jazyková proměnná je třída variant seřazených na určité škále, jejichž pozice je určena nezávislou jazykovou nebo mimojazykovou proměnnou (Labov, 1966). Užití jazykové proměnné je závislé na různých jevech, které musíme při výzkumu brát v úvahu (např. pohlaví, věk), aby výsledná interpretace nebyla zkreslená. Právě vztahy proměnných k těmto jevům jsou nejčastějším předmětem sociolingvistických výzkumů.

Pojem jazyková proměnná je ve výzkumech užíván jako konstrukt užitý pro spojení kolísajících variant do určité specifické jazykové sady. V některých případech tedy mohou varianty proměnné zahrnovat či nezahrnovat realizaci určitého morfému nebo fonému. Jindy se může jednat o aloformy předem dané kategorie určitého typu (alomorf, alofon). Parametry jazykové proměnné může určovat i uplatnění obecnějších jazykových procesů (např. uplatnění či neuplatnění redukce hláskových skupin na konci slov). Základem pro stanovení jazykové proměnné může být vztah mezi jednotkami (shoda podmětu s přísudkem). Typem proměnné mohou být permutační proměnné, realizace položek v různých lineárních sekvencích (např. umístění adverbii před větou). Jako jazyková proměnná může být označen výběr z odlišných lexikálních variant (Wolfram, 1991, s. 1–4).

4.2.1. Druhy proměnných

Pro lepší operování s proměnnými a výslednými hodnotami Hudson (Hudson, 1996, s. 170–171) uvádí pět druhů základních jazykových proměnných:

- a) fonetická proměnná (stejně fonetické vzorce s jinou fonologickou realizací);
- b) fonologická proměnná (stejná lexikální jednotka s jinou fonologickou strukturou);
- c) morfologická proměnná (stejně slovo s odlišnou morfologickou strukturou);
- d) lexikální proměnná (lexikální význam může být vyjádřen dvěma odlišnými lexikálními jednotkami);
- e) syntaktická proměnná (stejný význam lze vyjádřit odlišnými syntaktickými strukturami).

Takto formulované druhy proměnných jsou ve výzkumech užívány nejčastěji, zejména pro jednoduchou srozumitelnost a dobrou přehlednost. V našem výzkumu jsme se zaměřili zejména na morfologické proměnné, které se ze získaného materiálu snadno ověřují.

5. Metoda sběru dat v sociolingvistice

Sociolingvistické výzkumy jsou založeny na křížení metod z různých vědních oborů (sociologie, psychologie, etnografie).

Při našem výzkumu jsme zvolili zkoumání podle kvantitativně zaměřeného typu studia. Sociolingvistický výzkum se velmi často snaží získat vzorky „běžné mluvy“, tedy mluvy, kterou využívají mluvčí ve spontánních rozhovorech, kdy své řečové chování příliš nekontrolují. V každém takovémto typu výzkumu se výzkumníci setkávají s paradoxem pozorovatele: „*chce pozorovat, jak lidé mluví, když nejsou pozorováni.*“ (Gordon, Milroy, 2012, s. 56) Pokud si je mluvčí vědom toho, že je nějakým způsobem zaznamenáván jeho projev, nemusí projev odpovídat přirozenému řečovému chování. Aby se tento paradox co nejvíce eliminoval, je nutné vybrat nejvhodnější metodu sběru dat.

Samotná data lze získat několika způsoby. Nejběžněji užívané způsoby: dotazníky, zúčastněná pozorování a sociolingvistické rozhovory.

5.1. Sociolingvistický rozhovor

Dle Labova (Labov, 1984, s. 32) by každý badatel měl od výzkumné osoby získat jednu až dvě hodiny rozhovoru. Po delším časovém úseku mluvčí většinou změní charakteristiku své řeči. Nastane uvolnění a vědomí nahrávání v těchto případech ustupuje do pozadí, takže se mluvčí dostane na úroveň svého každodenního komunikačního stylu. Zároveň je nutné mít na vědomí fakt, že mluvčí může během rozhovoru různé styly přejímat či uchovávat z různých důvodů. Ve velkém množství případů se mluvčí mnohem více kontrolují, když jsou si vědomi nahrávání, takže se v těchto případech opět setkáváme s paradoxem pozorovatele.

Úspěšnost rozhovoru se zvyšuje společně s jeho pečlivou přípravou. Další možností je zapojení mluvčího do volné konverzace, která se ovšem může lišit od spontánních komunikačních situací. Dobře připravený rozhovor spočívá v pečlivě připraveném seznamu témat, na která mluvčí aktivně zareaguje. Rozhovory se někdy strukturují pomocí *modulů*, což jsou skupiny otázek seřazených do určitých témat. Samotné moduly lze organizovat do tzv. *konverzačních (tematických) sítí* (Gordon, Milroy, 2012, s. 69). Smyslem tohoto typu rozhovoru je navození atmosféry klasického rozhovoru, při kterém se téma plynule posouvá dále.

V některých případech takto pečlivě připravená témata nejsou nutná. Stačí si připravit seznam několika témat, o kterých participant bude hovořit dlouze a rád, což byl případ našeho sběru dat. Pro kvalitní podklady pro výzkum je nutné zaznamenat některé demografické informace o mluvčích (věk, pohlaví, etnicitu, socioekonomickou třídu či jakékoli další

informace, které by mohly ovlivnit výzkum).

5.2. Metodologie kvantitativního výzkumu

Tento přístup obsahuje zpracovávání zkoumané skutečnosti pomocí proměnných, které můžeme číselně vyjádřit a rozdělit do různých kategorií a následně vzájemně usouvztažnit. Kvantitativní výzkum oproti kvalitativnímu vyžaduje větší množství dat a respondentů. Přístup vychází z dedukce, což můžeme zjednodušit na vzorec: teorie > formulování hypotéz > pozorování/sběr dat > otestování hypotézy > interpretace výsledků.

Hudson (Hudson, 1996, s. 150–151) vztahuje kvantitativní výzkum řeči k teoretické lingvistice, jelikož oba směry mají podobné předměty zájmu. Zkoumají se: zvuky, slovní tvary a konstrukce. Kvantitativní výzkum dle něho zahrnuje tyto části:

- 1) výběr mluvčích, podmínek výzkumu a jazykových proměnných;
- 2) sběr dat;
- 3) identifikace jazykových proměnných a jejich variant v datech;
- 4) zpracování hodnot;
- 5) interpretace výsledků.

Ad1) Jakýkoli výzkum by měl začínat s hypotézami, které se budou v praxi ověřovat. Jazykové výzkumy jsou prováděny pomocí nositelů jazyka, tedy lidí. V prvním kroku dochází k charakteristice jedinců, kteří zastupují námi zvolené podmínky. Pro úspěšné dokončení výzkumu je jednou z nejdůležitějších věcí přesné stanovení podmínek výzkumu, jinak mohou být získaná data značně zkreslená.

Ad2) Ve druhé fázi již máme vymezený problém, jenž chceme řešit, vzorek, který bude podroben výzkumu a musíme najít konkrétní jedince, kteří budou ochotni zúčastnit se našeho výzkumu (nejčastěji prostřednictvím nahrávek či dotazníků). Aby byla sebraná data kvalitní, je vhodné nalézt takové podmínky, které nebudou omezovat kvalitu dat. Důležité je dbát i na výzkumné prostředí, které by mělo odpovídat výzkumnému záměru (např. při výzkumu spontánní řeči by mluvčí neměl v daném prostředí být ničím znervózňován).

Ad3) V případě identifikování vybraných proměnných by výzkumník měl brát v úvahu svůj vlastní subjektivní pohled a snažit se ho eliminovat, čehož se ne vždy dá dosáhnout. Ve velkém množství výzkumů badatel začíná výzkum s určitou hypotézou, kterou chce ověřit, ale právě snahou o prokázání výsledků může být ovlivněn. Pro výzkumníka je výhodné, aby k problematice přistupoval s odstupem a byl názorově nevyhraněný, aby jeho výsledky byly co nejvíce objektivní. V tomto kroku výzkumník zjišťuje, jak často se zkoumaná varianta vyskytuje v celkovém souboru dat.

Ad4) Samotná získaná data nemají žádnou hodnotu, pokud je nedokážeme vhodně zpracovat a interpretovat. Nejjednodušším způsobem zpracování dat jsou procenta, díky kterým se data stanou lépe přehledná a porovnatelná. V současné době jsou pro vlastní zpracování využívány různé statistické programy, které podstatně usnadňují práci a grafické znázorňování výsledků.

Ad5) Interpretace získaných výsledků bývá nejdůležitějším krokem, jelikož bez správné interpretace výsledky nemají žádnou hodnotu. Při nesprávném vyhodnocení dat celý výzkum ztratí svůj smysl či může dojít k mylné interpretaci, jež by mohla být přebírána dále. Při interpretaci se jednotlivá data navzájem usouvztažňují a přihlíží se k jevům, které by se mohly navzájem ovlivňovat.

6. Výzkumy městské mluvy

Česká lingvistika se výzkumem městské mluvy zabývá od 60. let 20. století, ve snaze sledovat jazykovou stratifikaci a generační proměny.

6.1. Předchozí výzkumy

Jedny z prvních výzkumů českého mluveného jazyka se zaměřovaly na relativní četnost nejvýraznějších hláskoslovných, tvaroslovných a částečně i syntaktických jevů v projevech vyznačujících se kolísáním mezi spisovnou a obecnou češtinou (Bednářová, Kravčíšínová, 1968, s. 305).

Jednou z prvních osobností, která si všimla nutnosti popsat běžný mluvený jazyk na základě empirických materiálů, byl H. Kučera. Jeho studie *Phonemic variations of Spoken Czech* (Kučera, 1955) věnovala pozornost pouze nejvýznamnějším nespisovným prvkům: zúžené *í* (< *é*), diftongizované *ej* (< *ý*), *ou-* a protetické *v-* na začátku slova. Autor shledává užívání nespisovných prvků velmi nedůsledným. Podle frekvence užití jednotlivých jevů vytvořil stupnici a na základě této stupnice se výzkumníci pokoušeli zjistit, zda existuje hierarchie mezi těmito jevy. Autoři respondentům předložili několik výpovědí ve spisovné podobě. Respondenti měli za úkol převést tyto výpovědi do obecné češtiny. Dále dostali tytéž výpovědi s odlišnými variantami, kde se objevovaly prvky spisovné a nespisovné a byly zaznamenávány reakce respondentů

Výsledkem bylo zjištění, že nespisových fonologických prvků se neužívá vždy stejným způsobem. Užití jistého nespisovného prvku je vázáno na současné užití prvku jiného. Pro hierarchii je důležité, zda se prvek objevuje uprostřed slov či na jejich koncích. Kučera si je vědom, že tato hierarchie bývá porušována, přesto ji chápe jako zakotvenou zvyklost. Podle frekvence užitých prvků, která vycházela z toho, kolikrát se daný nespisovný prvek vyskytl v celkovém počtu případů, v nichž se vyskytnout mohl, vyšla najevo tato hierarchie:

- 1) *-í-*;
- 2) *-ej-*;
- 3) *vo-*;
- 4) *ou-*.

Kučera tedy sestavil implikační hierarchii. Podle jeho názoru může být např. protetické *v-* užito v případě, že se ve slově objeví *-í-* nebo *-ej-*, pokud je pro tuto proměnnou pozice. Podle této hierarchie se mohou objevovat tvary jako *vohromnýho*, *ohromnýho*, ale ne *vohromného*.

Výzkum Kravčišinové a Bednářové (Bednářová, Kravčišinová, 1968) částečně navazuje na výzkum Kučerův. V návaznosti na něj a pomocí vlastních dat autorky sestavily svou hláskovou hierarchii (Bednářová, Kravčišinová, 1968, s. 306).

1)	-ej	-	69,43 %	-	628
2)	-í	-	61,07 %	-	1125
3)	vo-	-	58,60 %	-	1314
4)	-iX	-	57,94 %	-	233
5)	-ej-	-	45,15 %	-	330
6)	-í-	-	38,60 %	-	57
7)	-ejX	-	35,92 %	-	245
8)	ou-	-	3,08 %	-	65

Autorky výzkumu měly k dispozici sedmdesát devět nahrávek projevů od lidí různého věku, vzdělání a zaměstnání, žijících v Čechách. Jednalo se o nahrávky neoficiálních besed, které byly vysílány v pořadech pro mládež a částečně o nahrávky běžných rozhovorů. V případě besed se jedná o odlišné komunikační situace a užití jednotlivých proměnných se může lišit, což se také v jejich výzkumu potvrdilo. Při zpracování výsledků z oblasti hláskosloví byly vytvořeny tři dílčí stupnice podle výskytu jednotlivých jevů (-í, -ej, vo-, ou-). Autorky rozlišily prvky -í-, -iX, -ejX, které Kučera ve svém výzkumu nevymezoval (Tamtéž, s. 306).

Rozhlasové nahrávky I			Rozhlasové nahrávky II			Přímé nahrávky		
Pořadí nespis. prvků	%	Počet možností	Pořadí nespis. prvků	%	Počet možností	Pořadí nespis. prvků	%	Počet možností
-ej	65,22	184	-iX	46,32	95	-ej	95,09	265
-í	60,82	416	-ej	35,75	179	-iX	93,48	46
-iX	52,17	92	-í	33,43	341	-í	86,96	368
vo-	49,36	391	vo-	31,36	338	vo-	80,51	585
-í-	40,00	20	-ej-	31,11	90	-ejX	70,91	55
-ej-	34,57	81	-í-	29,41	17	-ej-	58,49	159
-ejX	33,03	109	-ejX	16,05	81	-í-	45,00	20
ou-	3,33	30	ou-	0,00	17	ou-	5,56	18

Tabulka 2: Tři dílčí stupnice zpracovávaného materiálu hláskosloví podle Kravčišinové, Bednářové (Bednářová, Kravčišinová, 1968, s. 307).

Při zpracovávání tvarosloví se postup opakoval. Kvůli většímu množství zkoumaných

prvků a menší četnosti v projevech byly do stupnic zahrnuty jen ty nejfrekventovanější. Zkoumaly se jevy:

- které se uvádějí ve spisovném jazyce jako dublety (*vedeme x vedem*),
- kde jsou rozdíly mezi hovorovou formou a vlastním jazykem spisovným (*moci x moct*),
- kde jsou rozdíly mezi češtinou spisovnou a obecnou (*bychom x bysme*).

I v tomto případě byla zpracována stupnice, která zahrnovala prvky nefrekventovanější a nejtypičtější pro běžnou mluvu.

Rozhlasové nahrávky I			Rozhlasové nahrávky II			Přímé nahrávky		
	%	počet možn.		%	Počet možn.		%	Počet možn.
můžu	100	16	řict	86	47	řict	100	9
řict	97	34	bysme	74	50	můžu	100	7
pracuju	95	20	sází	71	7	pracuju	100	24
nes	82	46	můžu	67	3	pracujou	100	13
dobrá lavice,						dobrá lavice,		
stoly	77	61	pracuju	58	12	stoly	97	60
dobrá auta	72	18	dobrá auta	50	10	bysme	94	16
bysme	70	40	můžou	50	4	dobrá auta	88	8
pracujou	66	12	nes	50	10	dobrá muži	82	11
dělaj, sázej	59	84	vedem	45	20	nes	82	49
pánama,	54	97	pracujou	37,5	16	pánama,	77	22
ženama						ženama		
proseji, trpěji	47	40	dobrá lavice,	37	71	můžou	70	10
			stoly					
můžou	43	7	dobrá muži	29	31	vedem	53	15
dobrá muži	37	71	pánama,	18	17	dělaj, sázej	45	91
			ženama					
vedem	16	55	dělaj, sázej	17	57	proseji, trpěji	29	24
sází	2,5	40	proseji, trpěji	9	42	sází	15	13

Tabulka 3: Tři dílčí stupnice zpracovávaného materiálu tvarosloví podle Kravčišínové, Bednářové (Bednářová, Kravčišínová, 1968, s. 312).

Zpracování tvarosloví je problematické kvůli nižší frekvenci jevů oproti jevům

hláskoslovným. Tento výzkum ukázal, že užití prvků nespisovných je opět velmi nedůsledné. Na prvních místech se objevily nespisovné jevy *říct*, *můžu pracujou*, častý byl výskyt l-ového participia s odsunutým koncovým l (*nes*) a kondicionál pro první osobu plurálu *bysme* (Bednářová, Kravčíšínová, 1968, s. 312).

V roce 1973 proběhl v Praze výzkum mluvené češtiny (Jančák, 1974), kterého se zúčastnilo třináct žáků 8. a 9. tříd základních škol na Malé Straně a Starém Městě. Hlídal se zde nejen pražský původ zúčastněných žáků, ale i rodičů a nejlépe prarodičů. Celkem byly pořízeny tři nahrávky o přibližné délce 360 minut, které zachycovaly ničím nerušený spontánní skupinový projev žáků. Jančák chtěl zjistit, jakým směrem se ubírá vývoj současné městské mluvy. Zkoumaly se vybrané hláskové jevy (podobně jako u předchozích výzkumů), které jsou nejvíce charakteristické pro mluvený jazyk Prahy a Čech: *-é > -í*, *-ý > -ej*, *o- > vo-*, *ú- > ou-*.

- a) U typu *dobří mlíko* bylo užití nespisovných variant téměř stoprocentní (6 výjimek). Podoby s *-í-* v základu slova jsou zde mnohem častější než na jeho konci, což je jev neobvyklý.

	počet dokladů	podoby s <i>í</i>	podoby s <i>é</i>
základ slova	43	43 (100 %)	0 (0 %)
koncovka	716	710 (99,16 %)	6 (0,84 %)
celkem	759	753	6

Tabulka 4: Výsledky Jančákova výzkumu, typ *dobří mlíko* (Jančák, 1974, s. 194).

- b) V případě typu *celej tejden* bylo užití nespisovné koncovky také téměř důsledné. Spisovné podoby začínají pronikat spíše tam, kde není tento jev na absolutním konci slova. V případě slov, kde se *-ej* objevuje po *c*, *z*, *s* tento jev nebyl doložen dostatečně.

	počet dokladů	podoby s <i>ej</i>	podoby s <i>í/ý</i>
základ slova	73	65 (89,04 %)	8 (10,96 %)
předpona vej-	32	12 (37,50 %)	20 (62,50 %)
koncovky	278	275 (98,92 %)	3 (1,08 %)
celkem	383	352 (91,91 %)	31 (8,09 %)

Tabulka 5: Výsledky Jančákova výzkumu, typ *celej tejden* (Jančák, 1974, s. 195).

	počet dokladů	podoby s <i>ej</i>	podoby s <i>í/ý</i>
<i>ej</i> v absolutním konci	242	241 (99,59 %)	1 (0,41 %)
<i>ej</i> před koncovou souhláskou	36	34 (99,44 %)	2 (0,56 %)

Tabulka 6: Rozlišení finálních a nefinálních pozic *ej* u typu *celej tejden* (Jančák, 1974, s. 195).

c) Typ *vokno* zaznamenal stoprocentní užití u zájmen a předložek.

	Počet dokladů	Podoby s vo-	Podoby s o-
Bezředponová slova	90	61 (67,78 %)	29 (32,22 %)
Předponová slova	112	98 (87,50 %)	14 (12,50 %)
Předložky	98	98 (100 %)	0 (0 %)
Zájmeno <i>von...</i>	320	320 (100 %)	0 (0 %)
celkem	620	577 (93,06 %)	43 (6,94 %)

Tabulka 7: Výsledky Jančákova výzkumu, typ *vokno* (Jančák, 1974, s. 196).

d) Typ *ouskej* již prakticky vymizel. Ve výzkumu z roku 1973 byl použit pouze v jednom případě.

7. Vlastní výzkum

Naší snahou bylo zaznamenání přirozených projevů rodilých pražských mluvčích. Na základě těchto projevů byla provedena analýza několika vybraných prvků, které jsme popsali výše. Zkoumanou populací byli rodilí mluvčí z Prahy. Výzkum se zaměřil na rodilé mluvčí, kteří nepobývali déle mimo oblast Prahy, protože naší snahou bylo získání prototypického vzorku. Abychom mohli zohlednit vliv dalších sociálních aspektů a nářečních vlivů, potřebovali bychom vzorek rozsáhlejší, jinak by výsledky mohly být značně zkreslené.

7.1. Účastníci

Materiál byl sebrán v rámci projektu *Sociolingvistická analýza protetického /v/ v Čechách* (GAČR 13-12973P), který probíhal v letech 2013–2015 a byl vedený Mgr. Janem Chromým, Ph.D.

Výzkumný vzorek obsahuje pětatřicet nahrávek rodilých pražských mluvčích. Rozhovory byly předem domluvené a všichni respondenti se svou účastí souhlasili. Vzorek můžeme rozdělit do dvou věkových kategorií. V první skupině byli mluvčí mezi 20–30 lety, zatímco druhá kategorie zahrnovala mluvčí mezi 60–70 lety. Nižší věková kategorie zahrnuje osm mužů a deset žen. Druhá věková kategorie taktéž osm mužů a devět žen. Celkem se výzkumu zúčastnilo šestnáct mužů a devatenáct žen. Původně měl výzkum zahrnovat celkem čtyřicet respondentů, dvacet žen a dvacet mužů, ovšem kvůli nevyhovujícím podmínkám museli být někteří respondenti vyřazeni (po získání jazykového materiálu), aby byla zachována validita výsledků a reprezentativnost vzorku. Vyřazení respondenti jistý čas pobývali mimo střední Čechy (Morava, Šumava), čímž nesplnili kritéria stanovená pro zařazení do vzorku. Další vyřazení respondenti neužívali uvolněnou běžnou mluvu, jejich projev vykazoval několikanásobně vyšší frekvenci užití spisovných prvků, které bylo pravděpodobně způsobeno patrnou nervozitou při projevu. Důvodem pro vyřazení respondentů z výzkumu tedy bylo nedodržení podmínek vymezené komunikační situace, ve které byl vyžadován uvolněný, co nejméně kontrolovaný projev. Pro zařazení respondenta do výzkumu bylo vyžadováno, aby matka i otec byli taktéž rodilými mluvčími či se tam přestěhovali v nízkém věku. První věková kategorie obsahovala především vysokoškolské studenty v průběhu bakalářského studia či osoby, které dokončily střední školu a nastoupily do zaměstnání. Ve druhé věkové kategorii byly osoby většinou již v důchodu. Osoby nebyly vybírány podle vzdělání či zaměstnání, hlavním požadavkem byl pražský původ.

Mluvčí byli vybíráni na základě osobních preferencí výzkumné osoby, jednalo se tedy o účelový výběr. Všichni respondenti se s výzkumníkem osobně znali, čímž částečně odpadl

paradox pozorovatele, jelikož mluvčí při rozhovorech nebyli v takovém stresu, jako kdyby hovořili se zcela neznámou osobou. Respondentům bylo sděleno, že se výzkum bude zabývat životem v Praze, přičemž nebude vadit, pokud se při svém rozhovoru od tématu odkloní, protože výzkumníky zajímají jejich životní zkušenosti, zájmy a názory na život.

7.2. Metoda

Abychom získali dostatečný počet dat, nahráli jsme s respondenty přibližně hodinové nestrukturované rozhovory. Důležitým požadavkem byl co možná nejdelší, především uvolněný a souvislý projev mluvčího. Za tímto účelem byl před rozhovorem výzkumníkem vytvořen seznam obecných témat, na která mohla daná osoba hovořit (spokojenost se životem v Praze, život před a po revoluci, koníčky apod.). Osobní znalost respondentů byla při tvoření těchto témat výhodou. Prostředí, ve kterém byly rozhovory nahrávány, bylo vybíráno tím způsobem, aby se v nahrávkách objevilo co nejméně rušivých elementů.

Na začátku rozhovoru položil výzkumník obecnou otázku týkající se života v Praze. Někteří mluvčí se tohoto tématu drželi po celou dobu a mluvili dlouze, zatímco jiní se v průběhu nahrávání přesunuli ke zcela jiným tématům, na která hovořili déle. Velmi efektivním způsobem se během nahrávání ukázala nutnost respondenta vysvětlovat nějakou skutečnost. Rozhovor často směřoval ke konkrétním tématům (cestování, rybaření, studium, práce), přičemž výzkumník se respondenta na jednotlivosti dotazoval způsobem, jako kdyby dané jevy neznal, což respondenta vedlo k delší a ucelenější promluvě. Výzkumná osoba se při rozhovorech držela krátkých replik, přičemž byla snaha se vyhnout všem jevům, které by mohly ovlivnit projev dotazované osoby.

I přes seznámení respondentů s výzkumem, zaručení anonymity a jejich souhlasem, byla na některých počátku patrná nervozita, která se po pár minutách vytratila, čímž vznikly poměrně kvalitní nahrávky.

Nahrávky byly zpracovány prostřednictvím programu ELAN a vybrané jevy se zakódovaly do programu Microsoft Excel, odkud byly následně statisticky zpracovány.

7.3. Vybrané jazykové jevy

Pro vlastní analýzu bylo zvoleno celkem šest typických nespisovných jevů.

- a) *Bychom, bych* vs. *bysme, bysem*.
- b) *-aj, -ej* vs. *-ají, -ejí, -í* v případě třetí osoby plurálu vzorů *prosí, trpí, sází, dělá*.
- c) Diftongizace *-ý* v *-ej*.
- d) Úženi *é* v *í*.
- e) Zakončení *-m* vs. *-me* v první osobě plurálu.

- f) Zakončení *-ama, -ami, -y, -mi/-ma, -emi/-ema, -ími/-íma* ve tvarech instrumentálu plurálu u substantiv a adjektiv.

Protetické *v-*, které je taktéž jedním z nevýraznějších rysů pražské mluvené češtiny, jsme do našeho výzkumu nezahrnuli. Na užití protetického *v-* byl zaměřen projekt GAČR (Chromý, 2015). Výsledky tohoto projektu ukazují, že užití protetického *v-* nejméně ovlivňuje fonologické okolí. Primární vliv na tento jev má pohlaví mluvčího, délka použitého tvaru slova, přítomnost prefixu, slovní druh – a vypůjčenost slova. Jak ukazuje tabulka 8, ze slovnědruhového hlediska byla největší frekvence výskytů zaznamenána u zájmen, předložek, příslovcí a sloves.

	ADJ	ADV	NUM	PREP	PRON	SUBST	VERB	celkem
/ø/	136	68	66	132	213	326	129	1070
/v/	103	242	37	499	957	162	289	2289
/v/ %	43,10	78,06	35,92	79,08	81,79	33,20	69,14	68,15

Tabulka 8: Distribuce variant proměnné (*v*) z hlediska jednotlivých slovních druhů (Tamtéž, s. 27).

Autor článku dochází k závěru, že ženy užívají protetické *v-* mnohem méně než muži ze stejné oblasti. Možné vysvětlení lze vidět v upřednostňování prestižních variant u žen (Eckert, McConnell-Ginet, 2003). Jedná se ale o zjednodušené vysvětlení, které by potřebovalo podrobnější analýzu.

Autor porovnal své výsledky s výsledky výzkumu P. Jančáka z roku 1974 (Jančák, 1974). Po srovnání jednotlivých výsledků se zdá, že protetické *v-* je ve staré generaci udržováno, zatímco mezi mladou generací je na ústupu.

7.4. Výsledky

Získaná data jsme statisticky zpracovali. Při samotném zpracovávání bylo zkoumáno, zda mezi jednotlivými jevy může existovat vztah k dalším sociologickým aspektům, zejména k pohlaví a věku mluvčích.

7.4.1. *Bychom, bych vs. bysme, bysem*

Analýza nasbíraných dat ukázala, jak je vidět v tabulce č. 9, že v případě užití *bychom, bych* vs. *bysme, bysem* jsou značné rozdíly mezi tvary singuláru a plurálu. V singuláru převažují spisovné² varianty tvaru *bych* (*abych, kdybych*), zatímco plurál vykazuje převahu

² Přídavné jméno *spisovný* je zde z praktických důvodů užíváno pro ty varianty, které jsou formálně identické se spisovnými tvary daného prostředku.

nepisovných³ variant *bysme* (*abysme*, *kdybysme*). Potvrzují se poznatky z literatury (Hronek, Sgall, 1992, s. 55), kde je tento stav popsán totožným způsobem. Kravčišinová, Bednářová (Bednářová, Kravčišinová, 1968, s. 311–312) ve svých datech uvádí užití nespisovné varianty *bysme* v 94 %⁴, dá se tedy říci, že i v tomto případě se výsledná data podobají.

	NČ	SČ
plurál	124 (98,41 %)	2 (1,59 %)
singulár	9 (1,00 %)	891 (99,00 %)

Tabulka 9: Celková frekvence spisovných a nespisovných variant *bychom*, *bych*, *bysme*, *bysem*.

Výsledky ukazují jasnou převahu plurálové nespisovné varianty (98,41 %) a singulárovou spisovnou variantu (99,00 %). Neprojevilo se zde vliv žádného ze sledovaných sociálních faktorů (věk, pohlaví).

7.4.2. *Prosí, trpí, sází, dělá*

Třetí osoby množného čísla vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá* jsou zajímavé v tom ohledu, že zde můžeme vidět o něco silnější tendenci užívat spisovnou variantu u vzoru *dělá* než u ostatních vzorů (tabulka č. 10). Z celkového počtu 38 spisovných výskytů je 33 právě u vzoru *dělá*, zbylé vzory mají po jednom či dvou výskytech. Fisherův test ukázal, že zjištěná hladina významnosti je nižší než 0,01, takže výsledky můžeme považovat za signifikantní.

	dělá	prosí	sází	trpí
NČ	410 (92,55 %)	109 (98,20 %)	127 (98,45 %)	63 (98,44 %)
SČ	33 (7,45 %)	2 (1,80 %)	2 (1,55 %)	1 (1,56 %)

Tabulka 10: Celková frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá*.

Jak můžeme vidět v tabulce č. 11, v tomto případě se sociální aspekt věku zdá jako významný. Mluvčí zastoupení v kategorii starších vykazují vyšší frekvenci užití spisovných variant. Zde pomocí Fisherova testu vyšel vysoce významný výsledek, $p < 0,001$.

	mladí	staří
NČ	439 (97,77 %)	270 (90,60 %)
SČ	10 (2,23 %)	28 (9,40 %)

Tabulka 11: Frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá* u mladých a starých.

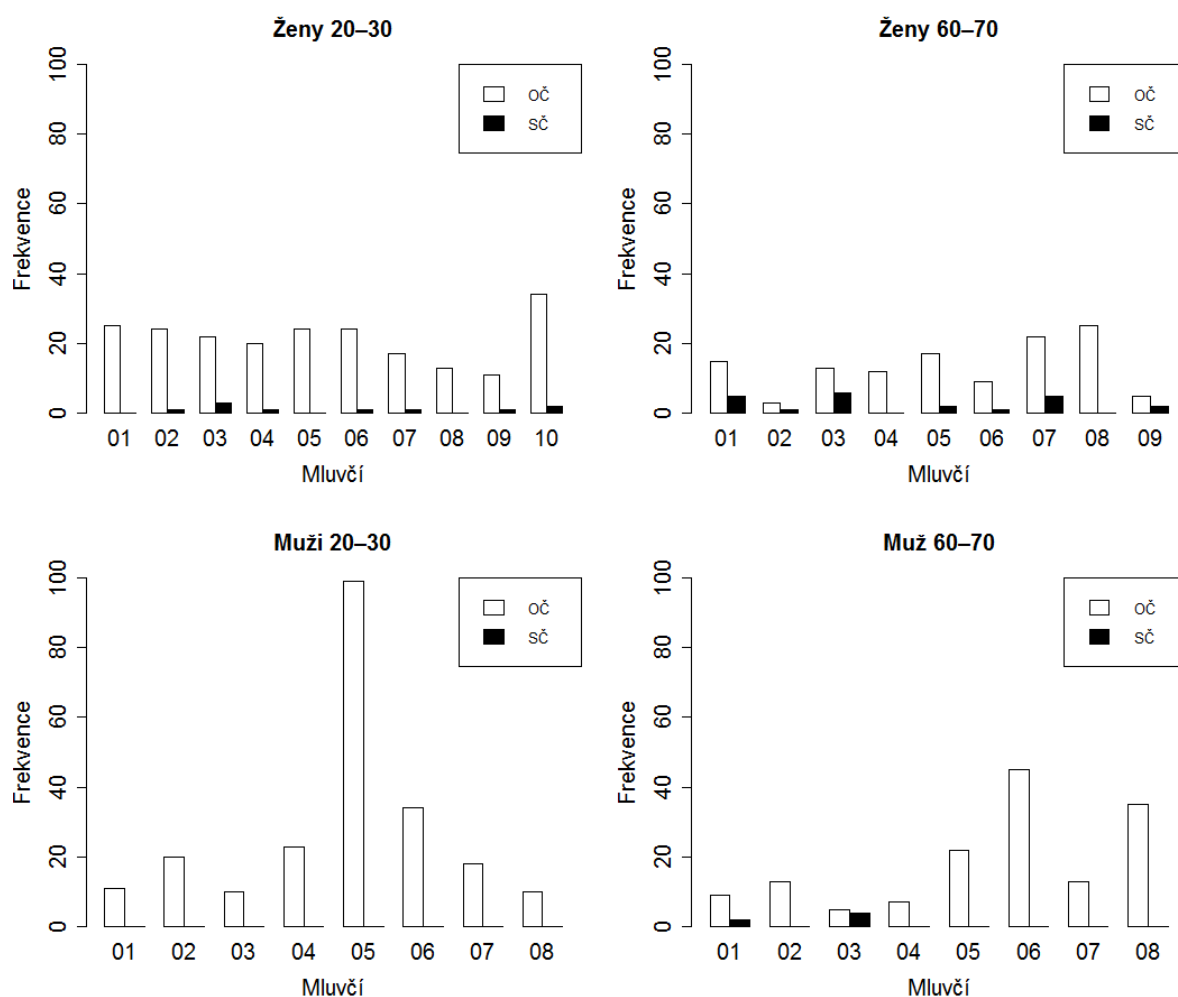
³ Přídavné jméno *nepisovný* je zde užíváno pro ty varianty, které se formálně neshodují se spisovnými variantami daného prostředku.

⁴ Zohledňujeme zde přímé nahrávky, jelikož rozhlasové byly s největší pravděpodobností pořízeny za zcela odlišené komunikační situace.

Vliv na užití spisovných a nespisovných variant vykazuje také sociální aspekt pohlaví. Ženy užívají nespisovné varianty méně. Celkový počet spisovných výskytů činí 38 a do kategorie žen spadá 32 těchto výskytů. I v tomto případě se jedná o vysoce signifikantní výsledek, $p < 0,001$. Grafické znázornění u jednotlivých mluvčích zobrazuje graf 1.

	ženy	muži
NČ	335 (91,28 %)	374 (98,42 %)
SČ	32 (8,72 %)	6 (1,58 %)

Tabulka 12: Frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u žen a mužů.

Graf 1: Frekvence užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí, trpí, sází, dělá* u jednotlivých mluvčích.

Krátké varianty *-aji, -ejí* se při zpracovávání nasbíraného materiálu nevyskytly ani v jediném případě, proto nebyly do našeho výzkumu zahrnuty a nemůžeme zhodnotit, jak je daný jev užíván. Zároveň vidíme, že tvary *prosejí, trpějí, sázejí* produktivní nejsou, jelikož v našich datech se vyskytly pouze ve 3 případech, což je v rozporu s tvrzením Sgalla a Hronka (Hronek, Sgall, 1992, s. 58).

Kravčíšínová s Bednářovou řadí tvary *dělaj*, *sázej* do jedné kategorie a v jejich datech se tyto tvary objevily v 45%, což je téměř dvakrát méně než v našich datech.

7.4.3. Diftongizace *y* v *ej*

Při analýze diftongizace *y* v *ej* jsme jednotlivé výskyty rozdělili do dvou skupin: výskyty v koncovkách a výskyty uvnitř slova (v předponě či v kořeni), jak je patrné z tabulky 13. Hlavním důvodem sloučení těchto dvou skupin byl velmi nízký počet výskytů předpon a také problematické odlišení předpon od kořenů ze synchronního hlediska (srov. *výlet*, *výborný* apod.).

	koncovka	uvnitř slova
NČ	3219 (97,49 %)	705 (91,20 %)
SČ	83 (2,51 %)	68 (8,80 %)

Tabulka 13: Celková distribuce spisovných a nespisovných variant s *y* a *ej* v pozici koncovek a uvnitř slov.

	mladí	staří
NČ	419 (90,69 %)	286 (91,96 %)
SČ	43 (9,31 %)	25 (8,04 %)

Tabulka 14: Celková distribuce užití *y* a *ej* uvnitř slov mezi mladými a starými mluvčími.

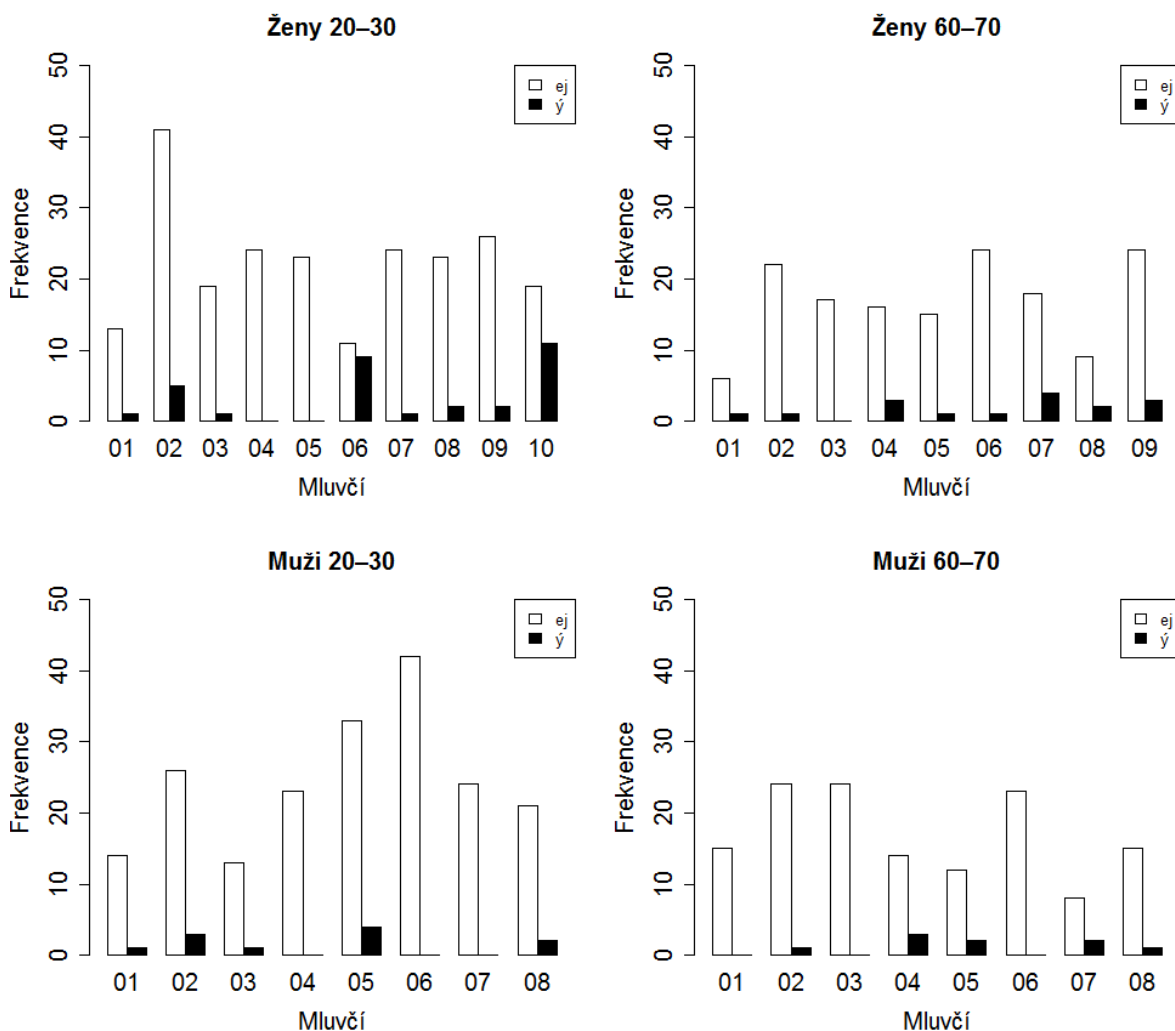
	ženy	muži
NČ	374 (88,63 %)	331 (94,30 %)
SČ	48 (11,37 %)	20 (5,70 %)

Tabulka 15: Celková distribuce spisovných a nespisovných variant s *y* a *ej* uvnitř slov mezi ženami a muži.

Faktor věku u tohoto jevu nevykazuje žádný vliv (tabulka č. 14). Mezi oběma skupinami není patrný významný rozdíl v distribuci jednotlivých variant. Procentuální rozdíl zde není téměř žádný. Fisherův test uvádí hodnotu p rovnou 0,605, takže daný rozdíl mezi skupinami je velmi pravděpodobně dílem náhody.

Z tabulky č. 15 se na první pohled může zdát, že častější užití spisovných variant bychom našli ve skupině žen. Fisherův test sice ukázal výsledek $p < 0,05$, čímž bychom mohli výsledky považovat za signifikantní. Jsou zde ale mluvčí, které četností užití významně převyšují ostatní, zároveň jsou zde mluvčí, které daný jev nepoužily vůbec. Je tedy zjevné, že když zohledníme výsledky jednotlivých mluvčích, vidíme, že zdánlivé rozdíly mezi skupinami nejsou dány tendencemi platnými pro celou skupinu, ale několika mluvčími, které se od všech ostatních odlišují. Jak je patrné z grafu 2, někteří mluvčí spisovnou variantu

vůbec ve svém projevu nepoužili, ale někteří mluvčí užívali spisovných variant mnohem více než mluvčí ostatní (ženy 20–30, mluvčí 06 a 10), takže zde mohlo dojít ke zkreslení výsledků. V tomto případě by bylo vhodné vzít v úvahu další aspekty konkrétní komunikační situace (např. emocionální zabarvení promluvy).

Graf 2: Frekvence užití diftongizace *ý, ej* uvnitř slov u jednotlivých mluvčích.

Druhá skupina obsahuje koncovky, které byly rozděleny na pozici finální a nefinální. Podle očekávání se mnohem větší frekvence objevila u koncovek. Jedná se o vysoce významný výsledek, $p < 0,001$.

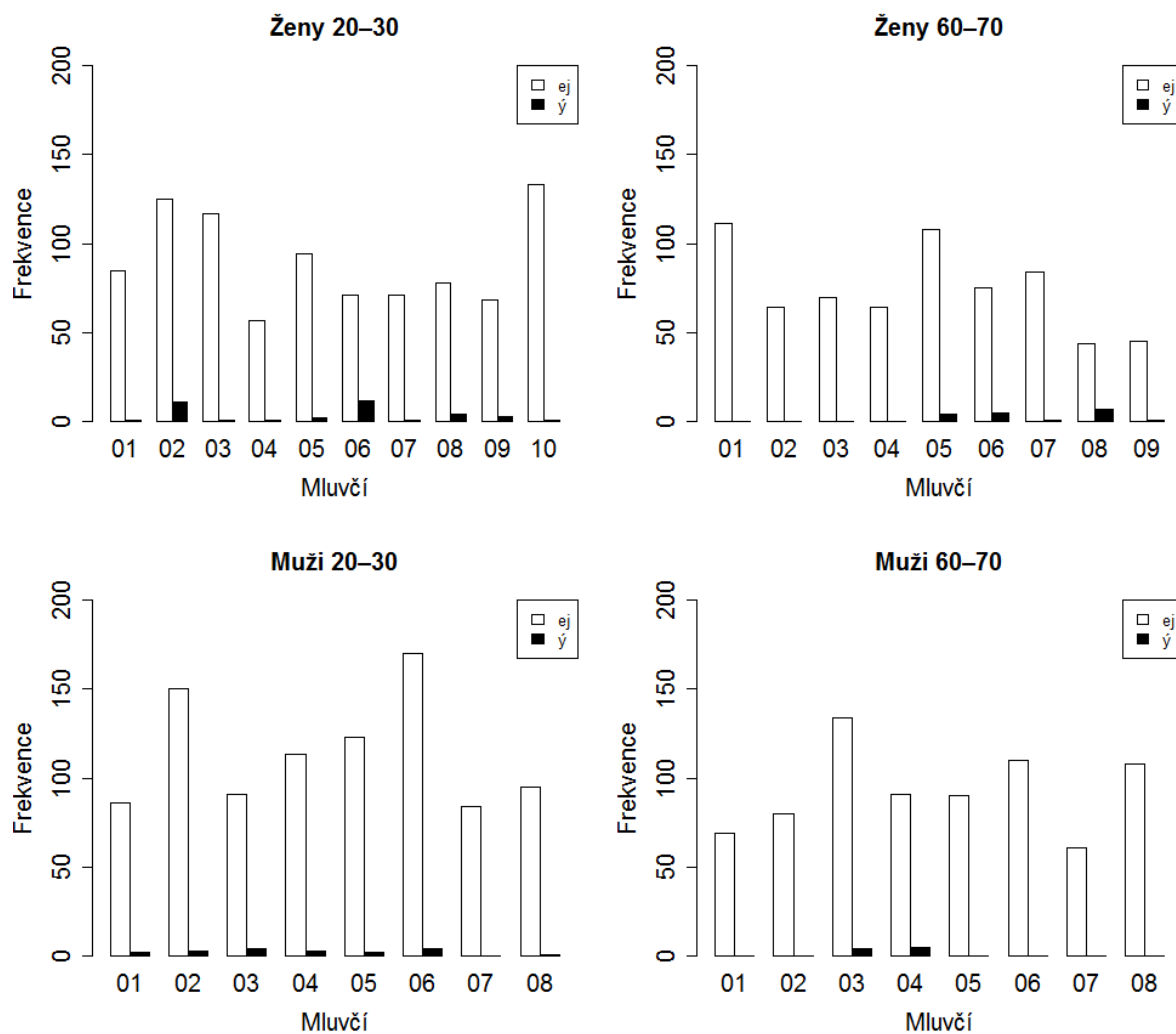
Typ „*dobrym*“ jako nespisovná varianta vedle „*dobrej*“ se v nasbíraných datech nevyskytla ani v jediném případě, nelze tedy hodnotit, do jaké míry je v současném jazyce užívána.

Z hlediska finální pozice je toto rozdělení nejvíce zajímavé. Kravčišinová a Bednářová ve své studii (Bednářová, Kravčišinová, 1968, s. 307) uvádějí, že nefinální pozice je frekventovaná méně než pozice finální. V našem případě (tabulka č. 16) je v nefinální pozici

nepisovná varianta využita v 92,54 %, zatímco v případě finální pozice je to celých 98,42 %. Potvrzují se tedy předchozí výsledky, skutečně zde převládá pozice finální s nepsisovným tvarem. Grafické znázornění ukazuje graf č. 3.

	finální	nefinální
NČ	2735 (98,42 %)	484 (92,54 %)
SČ	44 (1,58 %)	39 (7,46 %)

Tabulka 16: Celková distribuce koncovek *y*, *ej* ve finální a nefinální pozici.

Graf 3: Frekvence užití diftongizace *y*, *ej* na pozici koncovek u jednotlivých mluvčích.

7.4.4. Úžení *é* v *í*

Při zpracovávání dat úžení *é* v *í* se potvrdily námi předpokládané výsledky. V tabulce č. 17 můžeme vidět, že úžení se objevuje častěji v koncovkách než uvnitř slov. Spisovná varianta v koncovkách byla použita pouze v 1,31 %, zatímco v kořenech slov v 11,95 %.

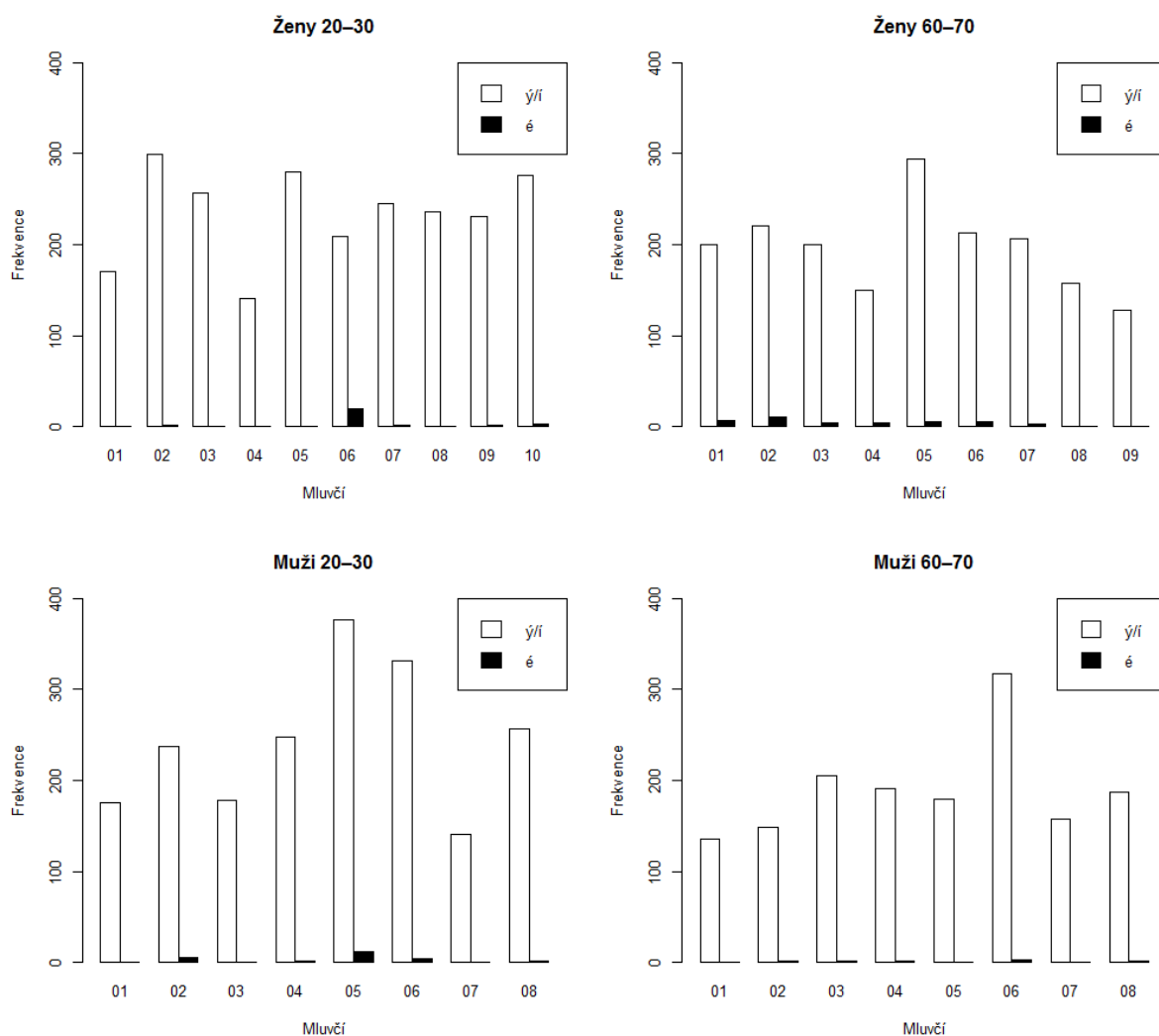
	koncovka	kořen
NČ	7582 (98,69 %)	221 (88,05 %)
SČ	101 (1,31 %)	30 (11,95 %)

Tabulka 17: Distribuce úženi *é* v *i* v pozici koncovek a kořenů.

Zatímco v případě diftongizace se objevil rozdíl mezi finální a nefinální pozicí koncovek, v tomto případě signifikantní rozdíly zjevné nejsou, jak ukazuje tabulka č. 18. Grafické znázornění představuje graf č. 4.

	finální	nefinální
NČ	6449 (98,80 %)	1133 (98,01 %)
SČ	78 (1,20 %)	23 (1,99 %)

Tabulka 18: Distribuce úženi *é* v *i* ve finálních a nefinálních pozicích koncovek.

Graf 4: Distribuce *é* v *i* na pozici koncovek u jednotlivých mluvčích.

Vliv na úženi vykazuje aspekt pohlaví (graf č. 5). V tabulce č. 19 můžeme vidět, že u žen se projevuje tendence k častějšímu užití spisovných variant. Zde se jedná o významný výsledek, hladina pravděpodobnosti je nižší než 0,05. Je však třeba dodat, že i u žen jsou nespisovné varianty jednoznačně preferovány.

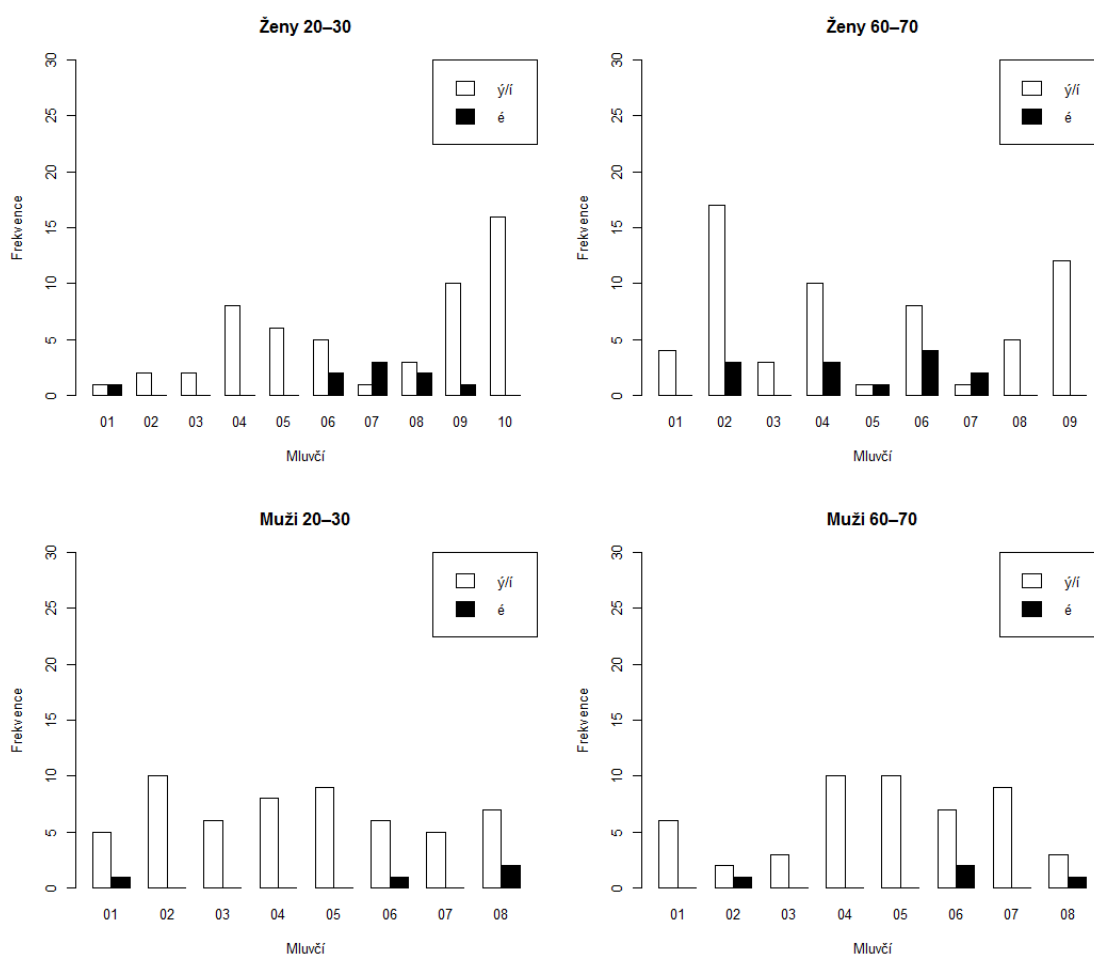
	ženy	muži
NČ	115 (83,94 %)	106 (92,98 %)
SČ	22 (16,06 %)	8 (7,02 %)

Tabulka 19: Distribuce užití spisovných a nespisovných variant v kořenech slov u žen a mužů.

Z tabulky č. 20 můžeme vyčíst, že věk zde pravděpodobně žádnou významnou roli nemá. Množství užití spisovných a nespisovných variant je u obou skupin velmi podobné.

	mladí	staří
NČ	110 (89,43 %)	111 (86,72 %)
SČ	13 (10,57 %)	17 (13,28 %)

Tabulka 20: Distribuce užití spisovných a nespisovných variant úženi *é* v *i/ý* v kořenech slov u mladých a starých.

Graf 5: Grafické znázornění užití spisovných a nespisovných variant úženi *é* v *í/ý* v kořenech slov u jednotlivých mluvčích.

7.4.5. Zakončení *-m* vs. *-me*

Zpracování výsledků užití plurálového zakončení *-m* vs. *-me* ukázalo, že z hlediska věku se nevyskytují žádné signifikantní rozdíly (tabulka č. 21), což potvrdil i Fisherův test $p = 0,1887$.

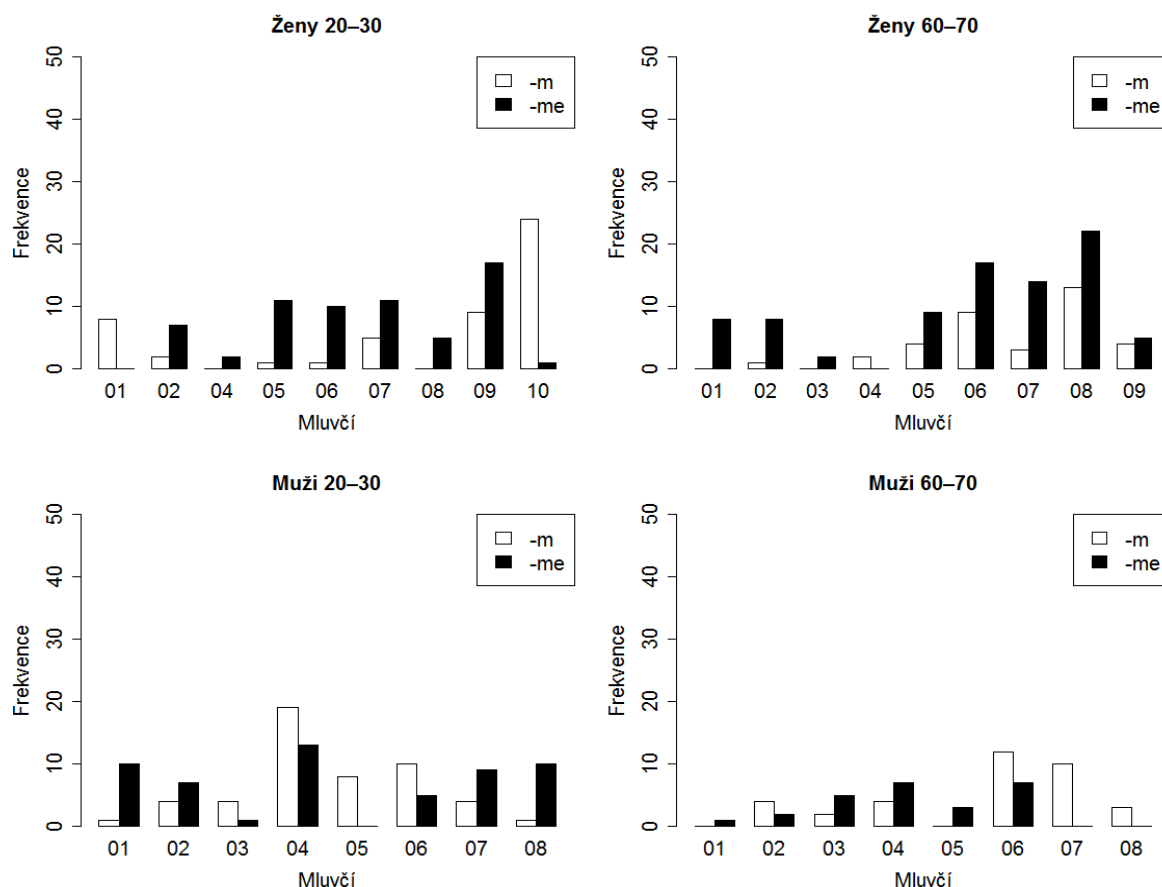
	mladí	staří
NČ	101 (45,91 %)	71 (39,23 %)
SČ	119 (54,09 %)	110 (60,77 %)

Tabulka 21: Distribuce *-m* vs. *-me* ve skupině mladých a starých.

Jak vidíme z tabulky č. 22, významné rozdíly se v užití daného jevu vyskytují z hlediska pohlaví. Větší frekvence spisovných variant je patrná ve skupině žen (graf č. 6). Ženy použily spisovné výrazy v 63,40 %, muži v pouhých 48,19 %. Tento rozdíl je signifikantní i podle Fisherova testu ($p < 0,01$).

	ženy	muži
NČ	86 (36,60 %)	86 (51,81 %)
SČ	149 (63,40 %)	80 (48,19 %)

Tabulka 22: Distribuce *-m* vs. *-me* ve skupině žen a mužů.

Graf 6: Distribuce užití *-m* vs. *-me* v plurálu třetí osoby sloves z hlediska jednotlivých mluvčích.

7.4.6. Instrumentální zakončení substantiv a adjektiv

Analýza plurální koncovky instrumentálu substantiv a adjektiv *-ami*, *-ama*, *-y*, *-mi/-ma*, *-emi/-ema*, *-ími/-íma* ukázala, že spisovné varianty *-ami*, *-emi*, *-ími* se v běžném rozhovoru prakticky vůbec nevyskytují. V našich získaných datech nebyly zaznamenány ani v jediném případě. Koncovka *-y* se vyskytla celkem ve třinácti případech, ovšem ve všech těchto výskytech se jednalo o frázi *před lety*. Lze tedy říct, že koncovka *-ama*, *-ema*, *-íma* se v běžně mluveném jazyce používá kategoricky. U zakončení *-mi/-ma* se spisovné varianty vyskytly vždy pouze v několika málo dokladech.

Substantiva a adjektiva zakončená *-mi/-ma* mají ve většině případech koncovku nespisovnou, jak je patrné z tabulky 23. Spisovná varianta byla využita pouze ve třech případech.

	ženy	muži	celkem
NČ	69 (97,18 %)	70 (98,59 %)	139 (97,89 %)
SČ	2 (2,82 %)	1 (1,41 %)	3 (2,11 %)

Tabulka 23: Užití zakončení *-mi/-ma* ve skupině žen a mužů.

Z těchto získaných výsledků je patrné, že nespisovné varianty koncovek v běžné mluvě zcela převládají nad variantami spisovnými.

7.5. Diskuze

V našem zkoumaném vzorku se u většiny případů jedná o poměrně nízký výskyt jevů. Přesto se u některých z nich projevuje vliv pohlaví a věku, zejména u koncovek třetích osob množného čísla vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá*, v případě úžení *é* v *í* v kořenech slov a dále v plurálovém zakončení sloves typu *-m* vs. *-me*.

U prvního zmíněného jevu je patrný vztah mezi věkem a pohlavím (tabulky č. 24 a 25). Jak lze vidět v grafu 1 nejvíce spisovné varianty užívají starší ženy, poté starší muži, mladší ženy a nakonec je skupina mladých mužů, kde nebyl zaznamenán žádný výskyt. Zajímavým faktem je nevíce frekventované užití spisovné varianty u vzoru *dělá*, které spadá do jiné slovesné třídy.

staří	ženy	muži
NČ	121 (84,62 %)	149 (96,13 %)
SČ	22 (15,38 %)	6 (3,87 %)

Tabulka 24: Užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá* u starých mužů a žen.

mladí	ženy	muži
NČ	214 (95,54 %)	225 (100 %)
SČ	10 (4,46 %)	0 (0,00 %)

Tabulka 25: Užití spisovných a nespisovných variant vzorů *prosí*, *trpí*, *sází*, *dělá* u mladých mužů a žen.

Častější užití spisovných variant bychom mohli zkusit vysvětlit pohledem lidí na spisovné a nespisovné varianty. Nespisovné varianty mohou být vnímány spíše negativně a mají nižší prestiž (nutno mít na vědomí již zmíněný problém se samotným vymezením prestiže). Ženy se užíváním spisovných variant mohou snažit o lepší postavení ve společnosti. Pokud by toto platilo, byly by tyto myšlenky ve shodě s poznatky ze zahraniční literatury (Eckert, McConnell-Ginet, 2003).

Spisovné užití slovesných koncovek typu *-m* vs. *-me*, jak je patrné z tabulky 22 a grafu 6, je nevíce pozorovatelné u žen. Abychom mohli vyvozovat detailnější závěry, bylo by vhodné zaměřit pozornost na předcházející a následující slova (např. zda slovo začíná souhláskou či samohláskou).

Při zpracovávání našich dat jsme nechali zcela mimo pozornost emocionální zabarvení projevů. Jsme si vědomi, že by tyto prvky mohly na dané jevy mít jistý vliv, ovšem pro

podrobnější analýzu by bylo nutné mít větší množství dat. Samotných emocionálně zabarvených projevů zde bylo pouze nepatrné množství, většinou se jednalo o krátký několikavteřinový úsek.

7.5.1. Proměnná a gender

Termín gender je často využíván jako synonymum pro pohlaví, ovšem při detailnějším rozboru, je pohlaví vnímáno jako biologický znak, zatímco gender je sociálním konstruktem, který s pohlavím není v přímé souvislosti (Gordon, Milroy, 2012, s. 106). Rané variacionistické výzkumy vysvětlovaly gender ve vztahu k sociální třídě, čímž vznikala představa, že se ženy přibližují k prestižní normě více než muži stejného sociálního postavení. Přesto se ukázalo, že není žádný důvod, proč by ženy měly upřednostňovat prestižní varianty více než muži. Velkým problémem je samotné vymezení prestižní normy (Tamtéž, s. 107).

Jako nejvhodnější vysvětlení se zdá varianta, kdy ženy neupřednostňují prestižní varianty, ale svým způsobem je utváří, protože právě ženami upřednostňované varianty mohou být ideologizovány a vnímány jako prestižní (Tamtéž, s. 109).

Zjištěné výsledky ukázaly, že námi zkoumané české mluvčí skutečně v několika případech (užití spisovných tvarů *prosí, trpí, sází, dělá*, zakončení *-m* vs. *-me*, užení *é* a *í*) preferovaly spisovné varianty oproti variantám nespisovným.

7.5.2. Proměnná a věk

Další proměnná, která se ve výzkumech objevuje téměř pravidelně, je věk. Teorií, které se vztahují k věku, je poměrně velké množství. Tagliamonte (Tagliamonte, 2011, s. 45) uvádí tabulku užívání prestižních forem v rozmezí dvaceti až sedmdesáti let. Největší množství neprestižních/hovorových forem je podle této tabulky užíváno v období dospívání (mezi patnácti a sedmnácti lety). Dosažením tohoto věkového vrcholu pravidelnost užití těchto forem klesá. Ve středním věku (cca mezi třiceti až pětadesáti lety) lidé dávají větší pozor na užívaný jazyk, jelikož to vyžaduje jejich životní styl (zaměstnání, výchova dětí, časté společenské styky). Ve vyšším či důchodovém věku lidé již nebývají tak často ve společnosti a nechodí do zaměstnání, takže se navrací k neprestižním formám. Pokud by ovšem tento model fungoval, nevysvětlovalo by to upřednostňování spisovných variant u starých žen v případě koncovek třetí osoby množného čísla vzorů *prosí, trpí, sází, dělá*. Naše výsledky ukázaly převahu spisovných variant zejména u starších žen. Toto zjištění není v souladu s výše uvedeným tvrzením o užití nespisovných variant u starších osob.

V našem případě tedy máme data od dvou věkových skupin, která se od sebe v několika bodech výrazně liší. Můžeme se jen domnívat, jakým způsobem se vyvíjel a nadále bude

vyvíjet jazyk jednotlivých mluvčích, jelikož nemáme dřívější data od těchto mluvčích, takže je nelze porovnávat.

Abychom měli přesně porovnatelná data, bylo by nutno provést longitudinální výzkum, nejlépe pomocí panelového šetření, kdy v dané době i v opakovaném výzkumu budeme porovnávat identický vzorek. Jednou z dalších variant je hypotéza dobového zakotvení (Gordon, Milroy, 2012, s. 46–49), která ovšem předpokládá, že jedinci si osvojí jazyk, jenž po většinu života zůstává poměrně nepozměněný. V rámci této teorie jsou mluvčí zkoumáni v konkrétním časovém bodě. Výsledky takovýchto výzkumů se potýkají s rozdílnou interpretací:

- a) Výsledky mohou být chápány jako probíhající v čase.
- b) Výsledky jsou vnímány jako vyjádření věkové variace, která ovšem nepoukazuje na současnou jazykovou změnu.
- c) Abychom mohli hypotézu dobového zakotvení ověřit, bylo by nutné provést cca za třicet let analýzu stejného vzorku naší mladé generace, která by odhalila, zda jazyk zůstal nepozměněn či se razantně proměnil.

7.5.3. Proměnná a sociální status

Zcela mimo naši pozornost jsme nechali aspekt sociálního statusu jednotlivých mluvčích. Průkopníkem prací o městské mluvě byl William Labov, jehož výzkumy staví právě na vztahu mezi sociální a jazykovou strukturou. Nejznámějším výzkumem tohoto typu je analýza proměnné (*r*) v New Yorku, kde výsledky ukázaly silný vliv sociální třídy na jazykovou proměnnou (Labov, 1966).

Častým problémem v takto zaměřených výzkumech je nejasné vymezení pojmu sociální třída (Gordon, Milroy, 2012, s. 101). Sociální třída je komplexní aspekt, který můžeme vztahovat k několika dalším osobním charakteristikám a chování. Tento aspekt zahrnuje odlišnosti v životním stylu, postojích, přesvědčeních a v jiném přístupu k bohatství a pohledu na prestiž (Tamtéž, s. 104).

Odlišné kultury mají jiná měřítka prestiže a ukazatele sociálního postavení. V Severní Americe a Británii je zaměstnání pokládáno za měřítko související se třídou. V arabských zemích je tímto ukazatelem vzdělání (Gordon, Milroy, 2012, s. 105).

V případě dalších a detailnějších výzkumů městské mluvy by tedy bylo vhodné vzít v úvahu právě tyto aspekty, které mohou mít na komunikaci vliv. Naši respondenti jsou svým společenským postavením na podobné úrovni (pokud je budeme vnímat jako dvě věkové

kategorie), přesto jsou jedinci, kteří mají vysokoškolské vzdělání, středoškolské či jsou vyučeni, což by na jejich projev jistý vliv mít mohlo.

Závěr

V této práci jsme představili jazykovou situaci na území České republiky, předložili jsme popis vybraných rysů mluvené češtiny v oblasti Prahy a na základě tohoto popisu jsme rozebrali několik základních prvků českých projevů. Provedli jsme analýzu zvolených jazykových jevů na pětatřiceti nahrávkách získaných od rodilých pražských mluvčích mezi 20–30 lety a 60–70 lety. Námi získaná data byla statisticky zpracována. Výsledky této analýzy ukazují, že v běžných neformálních rozhovorech převažují nespisovné jevy. Výjimku tvoří singulárový tvar *bych*. Spisovné varianty, nejen u zmíněného jevu *bych*, jsou užívány nejčastěji staršími ženami.

Porovnáním vlastních výsledků s výsledky Kravčišinové a Bednářové (Bednářová, Kravčišinová, 1968), získáme hodnoty, které se v některých případech podobají, ale jinde zcela rozcházejí. Zde jsme se pokusili sestavit stupnici⁵ na stejném principu jako Kučera, Kravčišinová s Bednářovou a Jančák, která ukazuje, jisté odlišnosti⁶. V našem případě se na prvním místě objevilo zúžené *-í* ve finální pozici koncovek, které je v práci autorek na místě třetím.

⁵ Protetické *v-* a *ou-* do této stupnice nezařazujeme, protože nemáme potřebná data pro srovnání.

⁶ Bereme v úvahu, že jejich materiál byl z velké části tvořen rozhlasovými nahrávkami, proto v oddílu Výsledky byly zohledňovány pouze data z přímých nahrávek a tato stupnice slouží pro obecný přehled.

Naše data	Jančák I⁷	Jančák II	K + B Přímé nahrávky
- <i>í</i> - 98,80 % - 6449	- <i>í</i> - 100,00 % - 43	- <i>í</i> - 100,00 % - 43	- <i>ej</i> - 95,09 % - 265
- <i>ej</i> - 98,42 % - 2735	- <i>íX</i> - 100,00 % - 69	- <i>í</i> (+ <i>íX</i>) - 99,16 % - 716	- <i>íX</i> - 93,48 % - 46
- <i>íX</i> - 98,01 % - 1133	- <i>ej</i> - 99,59 % - 241	- <i>ej</i> (+ <i>ejX</i>) - 98,92 % - 278	- <i>í</i> - 86,96 % - 368
- <i>ejX</i> - 92,54 % - 484	- <i>ejX</i> - 99,44 % - 34	- <i>ej</i> - 73,33 % - 105	- <i>ejX</i> - 70,91 % - 55
- <i>ej</i> - 91,20 % - 705	- <i>í</i> - 99,07 % - 647		- <i>ej</i> - 58,49 % - 159
- <i>í</i> - 88,05 % - 221	- <i>ej</i> - 89,04 % - 65		- <i>í</i> - 45,00 % - 18

Tabulka 26: Porovnání hláskoslovných jevů.

Při srovnání s výzkumem Jančáka (Jančák, 1974), kde můžeme taktéž porovnávat úženi *é* v *í* a diftongizaci *ý* v *ej*, nacházíme rozdíl v případě úženi *é* v *í*. V Jančákových datech se objevuje *í* v kořenu slov ve 100 %, zatímco v našem případě se jedná pouze o 88,05 % a v uvedené stupnici je tento jev na místě posledním. Další rozdíl se objevil v případě nefinální pozice *-ejX*. Jančák uvádí výskyt tohoto jevu v 99,44 %, zatímco v našich datech je to pouze 92,54 %.

Pokud srovnáme výsledky z oblasti tvarosloví, data se budou lišit oproti datům v práci Kravčišínové a Bednářové (Bednářová, Kravčišínová, 1968). Poměrná shoda se objevuje v užití nespisovného plurálového tvaru *bysme*. Další zkoumané jevy se procentuálně liší. Z těchto údajů by nebylo dobré vyvozovat detailnější závěry, jelikož množství jednotlivých výskytů je v naší práci a práci autorek značně nevyrovnané.

Z uvedených dat je patrné, že doposud publikovaná literatura o běžně mluveném jazyce sice podává obecný přehled o jazykové situaci na území Čech, ale je nutno uvědomit si její stáří. Některá uváděná fakta se shodují, ale v mnoha případech dochází k odlišnostem, které by bylo potřeba zkoumat podrobněji, aby bylo možné popsat, jakým způsobem se běžně mluvený jazyk vyvíjí.

Množství námi sebraných dat sice postačí pro přehled o současné mluvě v Praze, ovšem pro vyvozování podrobnějších závěrů by bylo nutné sebrat mnohem větší množství dat.

V několika případech se mohly výsledky zdát statisticky významné, zejména při

⁷ V závěrečném přehledu Jančák (Jančák, 1974, s. 199) předkládá tabulku, ve které nerozlišuje finální a nefinální pozice koncovek *-í* a *-ej*. Tabulka II je zde doslova převzata z jeho článku, zatímco tabulka I předkládá konkrétní čísla z jeho výzkumů i s rozlišením těchto pozic.

usovztažňování proměnných k aspektu věku a pohlaví, ale při detailnějším pohledu na jednotlivé mluvčí bylo zjevné, že se jedná pouze o náhodu danou nízkým počtem mluvčích. Několikrát se objevil mluvčí, který frekvencí užití daného jevu, několikanásobně převyšoval ostatní, takže mohl vychýlit výsledky. Jsme si vědomi, že jsme nebrali v úvahu další sociální faktory, které by v dalších výzkumech bylo vhodné zapojit. Pro kvalitnější sociolingvistický výzkum by bylo užitečné zohlednit vzdělání, zaměstnání a sociální status mluvčího, což jsou aspekty, které jeho projev mohou výrazněji ovlivnit.

LITERATURA

- BEDNÁŘOVÁ, Božena; KRAVČIŠINOVÁ, Květa. Z výzkumu běžně mluvené češtiny. *Slavica Pragensia X*. 1968, roč. 10, s. 305–319.
- BĚLIČ, Jaromír. K otázce češtiny jako národního jazyka. *Slovo a slovesnost*. 1952, roč. 13, č. 2, s. 71–86.
- BERMEL, Neil. Střídání kódů či míšení jazykových prostředků? (K popisu dialogu v české beletrii). *Naše řeč*, 2001, roč. 81, č. 1, s. 16–30.
- ČERMÁK, František. Spoken Czech. In ECKERT, E. (ed.). *Varieties of Czech. Studies in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam : Rodopi, 1993, s. 27–41.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. Bychom, nebo bysme?, I. *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 1, s. 18–26.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá. Instrumentál zakončený -ama: S králama, s králema? S několika králi!. In ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.). *Mluvená čeština : hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia, 2011, s. 192–195.
- DANEŠ, František. Perspektivy češtiny. In DAVIDOVÁ, D.; JANDOVÁ, E. (eds.). *K diferenciaci současného mluveného jazyka*. Ostrava : Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, s. 5–11.
- DANEŠ, František. Situace a celkový stav dnešní češtiny. In DANĚŠ, F. (ed.). *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha : Academia, 1997, s. 12–24.
- DITTMANN, Robert; FIDLEROVÁ, Alena; KUČERA, Karel a kol. *Historická mluvnice a historická lexikologie*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013.
- ECKERT, Penelope. The whole woman. *Language, variation and change*. 1989, vol. 1, no. 1, s. 245–267.
- ECKERT, Penelope; MCCONNELL-GINET, Sally. *Language and Gender*. Cambridge : Cambridge University Press. 2003.
- GORDON, Matthew; MILROY, Lesley. *Sociolinguistika : metody a interpretace*. Přel. Jan Chromý. Praha : Univerzita Karlova, 2012, Přel. z: Sociolinguistics : Method and Interpretation.
- HAMMER, Louise. The Function of Code Switching in Prague Colloquial Czech. In ECKERT, E. (ed.). *Varieties of Czech. Studies in Czech Sociolinguistics*, Amsterdam : Rodopi, 1993, s. 63–78.
- HRONEK, Jiří. Poznámky k mluvené češtině. *Naše řeč*, 1992, roč. 75, č. 3, s. 120–129.
- HRONEK, Jiří; SGALL, Petr. *Čeština bez příkras. Jinočany* : H & H, 1992.
- HRONEK, Jiří; SGALL, Petr. Sbližování spisovné a obecné češtiny. *Naše řeč*, 1999, roč. 82, č. 4, s. 184–191.
- HUDSON, A. Richard. *Sociolinguistics*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996.
- CHLOUPEK, Jan. *Aspekty dialektu*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1971.
- CHLOUPEK, Jan; KRČMOVÁ, Marie. Jazyk národní. In KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2002, s. 192–194.
- CHROMÝ, Jan. Vliv jazykových faktorů na užívání protetického v- v pražské mluvě*. *Slovo a*

slovesnost, 2015, roč. 76, č. 1, s. 21–38.

CHROMÝ, Jan. *Základy sociolingvistiky : Učební materiál pro studenty oboru Český jazyk a literatura*, Praha : Karolinum, 2014.

JANČÁK, Pavel. Frekvence hlavních hláskoslovných znaků v mluvě pražské mládeže. *Naše řeč*, 1974, roč. 57, č. 4, s. 191–199.

JANČÁK, Pavel. Praha v zóně izoglos doznívajících oblastních jevů. *Naše řeč*, 1997, roč. 80, č. 5, s. 248–255.

KRČMOVÁ, Marie. K variabilitě běžně mluvené češtiny. In BRABCOVÁ, R., ŠTÍCHA, F. (eds.). *Dynamika současné češtiny z hlediska lingvistické teorie a školské praxe*, Praha : Univerzita Karlova, 1988, s. 127–134.

KUČERA, Henry. A phonemic variations of spoken czech. *Slavic Word*. 1955, vol. 1, s. 575–602.

LABOV, William. Field Methods of the Project in Linguistic Change and Variation. In BAUGH, J., SHERZER, J. (eds.). *Language in Use: Reading in Sociolinguistics*, Prentice Hall College, 1984, s. 28–53.

LABOV, William. *Sociolinguistic patterns (Conduct and Communication)*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1972.

LABOV, William. The linguistic variable as a structural unit. *Washington linguistic review*, 1966, no. 3, s. 4–22.

MACHOVÁ, Svatava. Syntax obecné češtiny. *Bohemistika*, 2008, roč. 8, č. 1–4, s. 309–320.

MÜLLEROVÁ, Olga. Výstavba a syntax mluvených projevů. In ČMEJRKOVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.). *Mluvená čeština : hledání funkčního rozpětí*. Praha : Academia, 2011, s. 129–172.

NEBESKÁ, Iva. Čeština spisovná. In KARLÍK, P., NEKULA, M., PLESKALOVÁ, J. (eds.). *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2002 s. 90–91.

TAGLIAMONTE, A. Sali. *Variationist Sociolinguistics : Change, Observation, Interpretation*. Malden, Mass : Wiley-Blackwell, 2011.

TOWNSEND, E. Charles. *A description of spoken Prague Czech*. Columbus : Slavica Publishers, 1990.

WOLFRAM, Walt. The Linguistic Variable : Fact and Fantasy. *American Speech*, 1991, vol. 66, no. 1, s. 22–32.